

Πακέτο Εργασίας 5 - Επικοινωνία και Διάχυση Αποτελεσμάτων

Παραδοτέο 5.2.
Έκθεση με Προτάσεις Πολιτικής
(Policy Brief)

Κέντρο Διοτίμα

Αύγουστος 2026

Credits

Συγγραφείς:

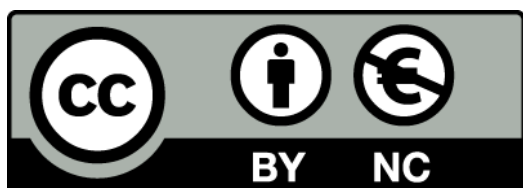
- Άννα Βουγιούκα, Κοινωνική Επιστήμονας, Ερευνήτρια και Εμπειρογνώμονας Φύλου/ Κέντρο Διοτίμα
- Κατερίνα Σεργίδου, Ερευνήτρια Φύλου και Φεμινισμού και Εκπαιδεύτρια/ Κέντρο Διοτίμα

Συντονιστής φορέας του έργου DISC: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση

Εταίρος: Κέντρο για τα έμφυλα δικαιώματα και την ισότητα «Διοτίμα»

Αποποίηση ευθύνης

Χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ωστόσο, οι απόψεις και οι γνώμες που εκφράζονται είναι μόνο των συγγραφέων και δεν αντικατοπτρίζουν απαραίτητα εκείνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ούτε η Ευρωπαϊκή Ένωση ούτε η χρηματοδοτική αρχή μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνες γι' αυτές.

Το έργο διατίθεται με άδεια Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International License. Για να δείτε αντίγραφο αυτής της άδειας, επισκεφθείτε το <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Εισαγωγή	4
1. Μεθοδολογικό Σημείωμα	7
2. Θεωρητικές και Πολιτικές Επισημάνσεις	10
2.1. Η Εννοιολόγηση της Φροντίδας: Πέρα από την Ιδιωτική Σφαίρα	10
2.2. Εννοιολογώντας την Φροντίδα - Χαρτογραφώντας τις Μετατοπίσεις	12
2.3. Η Συστημική Κρίση της Φροντίδας και η Κοινωνική Αναπαραγωγή	15
2.4. Το Φεμινιστικό Πρόταγμα για τη Μετάβαση σε μια Οικονομία Φροντίδας ή σε μια Μωβ Οικονομία	16
2.5. Προς ένα Νέο Υπόδειγμα Φροντίδας: Φεμινιστικός Μετασχηματισμός και Εργασιακά Δικαιώματα	18
3. Από την Αόρατη Εργασία στην Οικονομία και τη Δημοκρατία της Φροντίδας	20
3.1. Από την Οικονομική Αορατότητα στη Συλλογική Δράση και τη Συμμετοχική Διακυβέρνηση	20
3.2. Οκτώ Άξονες Πολιτικής και Είκοσι Τρεις Προτάσεις	23
Πίνακας 1. Προτάσεις Πολιτικής - Συνοπτικά	33
Βιβλιογραφία	35

Το έργο «DISC- Θεατροπαιδαγωγικές παρεμβάσεις για τα έμφυλα στερεότυπα και το ισότιμο μοίρασμα της φροντίδας» υλοποιείται από το Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση και το Κέντρο Διοτίμα στο πλαίσιο του Προγράμματος CERV-2024-GE, από τον Νοέμβριο 2024 έως τον Οκτώβριο 2026, με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Συνεργαζόμενοι εταίροι του έργου είναι ο Δήμος Αθηναίων και η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΛΕΔΑ). Σκοπός του έργου είναι η αμφισβήτηση των έμφυλων στερεοτύπων και η ευαισθητοποίηση για τις έμφυλες ανισότητες στις εργασίες φροντίδας μέσω της αξιοποίησης θεατροπαιδαγωγικών παρεμβάσεων.

Βασικοί στόχοι του έργου DISC είναι καταρχάς η ενίσχυση της ευαισθητοποίησης των άτυπων φροντιστριών/ φροντιστών, των εφήβων και του ευρύτερου κοινού σχετικά με τις πολύπλευρες επιπτώσεις του έμφυλου χάσματος στη φροντίδα. Κατά δεύτερον είναι η ανάπτυξη μιας εκπαιδευτικής μεθοδολογίας για ενήλικα και έφηβα άτομα που θα βασίζεται στην τέχνη και θα αμφισβητεί τα έμφυλα στερεότυπα στο πεδίο της φροντίδας. Επιδίωξη του DISC είναι επίσης να αναγνωριστεί η φροντίδα ως μία ισότιμη, αμοιβαία και αλληλέγγυα δραστηριότητα, και να αμφισβητηθούν οι στερεοτυπικοί κοινωνικοί ρόλοι μέσω της προώθησης της έμφυλης ισότητας στις ευθύνες φροντίδας και παράλληλα να υποστηριχθούν τα άτομα που παρέχουν άτυπη φροντίδα προκειμένου να διεκδικήσουν πιο δίκαιες πρακτικές φροντίδας στην καθημερινή ζωή.

Στο πλαίσιο αυτό, **το Πακέτο Εργασίας 5** ειδικότερα, εκτός από την ευαισθητοποίηση των άτυπων φροντιστριών/ φροντιστών, των εφήβων και του γενικού κοινού σε όλη την Ελλάδα σχετικά με το έμφυλο χάσμα στον τομέα της φροντίδας, στοχεύει επιπλέον και στην ευρεία δημοσιοποίηση των απόψεων και προτάσεων των ατόμων που συμμετείχαν ενεργά στο έργο DISC σχετικά με την αντιμετώπιση του έμφυλου χάσματος στην φροντίδα. Επιδίωξη του έργου είναι να διασφαλίσει ότι οι προτάσεις «από τα κάτω» θα φθάσουν σε ομάδες συνηγορίας (*advocacy groups*), φορείς χάραξης πολιτικών και άλλους ενδιαφερόμενους που υποστηρίζουν αλλαγές πολιτικής. Επιπλέον το DISC αποσκοπεί στην επικοινωνία και διάδοση των αποτελεσμάτων του έργου σε ομότιμους (*peers*), επαγγελματίες και στο γενικό κοινό σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, στην αξιοποίηση των αποτελεσμάτων από δυνητικούς χρήστες σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και στην έναρξη του δημόσιου διαλόγου μεταξύ επαγγελματιών, φορέων χάραξης πολιτικής και του γενικού κοινού, με σκοπό την ενίσχυση της δημοκρατίας όσον αφορά την ισορροπία στη φροντίδα.

Υπό το προαναφερόμενο πρίσμα η Έκθεση με Προτάσεις Πολιτικής (*Policy Brief*) καταρχάς **συνδέει την φροντίδα με τις πολιτικές ισότητας των φύλων** και δεν την αντιμετωπίζει ως ένα ζήτημα δευτερεύουσας σημασίας, που μπορεί να επιλυθεί με μέτρα όπως οι γονικές άδειες ή η συμφιλίωση επαγγελματικής και προσωπικής/

οικογενειακής ζωής, αλλά ως βασικό και από εμπόδιο στη ισότιμη και ενεργητική συμμετοχή των γυναικών - και όσων ατόμων έχουν ευθύνες φροντίδας - στην αγορά εργασίας, στη κοινωνική και πολιτική ζωή. Ως εκ τούτου, οι πολιτικές για την ισότητα των φύλων θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουν πολιτικές για την αντιμετώπιση ή έστω την άμβλυνση του έμφυλου χάσματος. Κατά δεύτερον, στο πλαίσιο του παρόντος Policy Brief η **φροντίδα αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομικής πολιτικής**, δηλαδή στο πλαίσιο μιας οικονομίας της φροντίδας, και όχι μόνο ως ένας τομέας της κοινωνικής πολιτικής, με δεδομένο ότι αν δεν διασφαλιστεί η λειτουργία της κοινωνικής αναπαραγωγής δεν μπορεί να υπάρξει παραγωγή.¹ Επομένως η φροντίδα δεν προσλαμβάνεται ως κόστος αλλά ως επένδυση, ενώ η οικονομία της φροντίδας θεωρείται εξίσου κρίσιμη με την πράσινη μετάβαση και την ψηφιακή μετάβαση εφόσον διασφαλίζει τη βιωσιμότητα της ίδιας της ζωής. Τέλος στο πλαίσιο της Έκθεσης η **φροντίδα αντιμετωπίζεται ως νέο κοινωνικό συμβόλαιο**, που προϋποθέτει την αλλαγή της κοινωνικής οργάνωσης της φροντίδας, και δεν αρκείται στην αύξηση των προνοιακών δομών, αν ο απώτερος σκοπός είναι να μετακινηθούμε σε μια πολιτεία και μια κοινωνία που οργανώνει συλλογικά τη φροντίδα μεριμνώντας για την ισότητα και τη δικαιοσύνη για όλες, όλους και όλα.

Στο πλαίσιο αυτό θα είχε ενδιαφέρον να εντάξουμε τη διάσταση της φροντίδας (**care mainstreaming**) στον πυρήνα των δημόσιων πολιτικών ως οριζόντια αναγκαιότητα όπως ακριβώς συμβαίνει με την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου ή του κλίματος (**gender mainstreaming/ climate mainstreaming**²). Η έννοια του care mainstreaming προϋποθέτει ότι κάθε δημόσια πολιτική, σε κάθε τομέα του κράτους, οφείλει να σχεδιάζεται και να αξιολογείται απαντώντας σε ένα κεντρικό ερώτημα: «Πώς η πολιτική αυτή επηρεάζει την εργασία και τον χρόνο φροντίδας;». Και επιπλέον πώς οι δημόσιες πολιτικές φροντίζουν όλα τα μέλη μιας κοινωνίας, δίνοντας προτεραιότητα στις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες;

Αυτό σημαίνει ότι καμία κρατική παρέμβαση δεν είναι ουδέτερη απέναντι στη φροντίδα. Για παράδειγμα μπορούμε να σκεφτούμε τα εξής:

- Μια **πολιτική για τις μεταφορές** αυξάνει ή μειώνει τον χρόνο που δαπανά ένα άτομο για να μεταφέρει εξαρτώμενα μέλη;
- Μια **πολιτική για τη στέγαση** διευκολύνει τη δημιουργία υποδομών φροντίδας εντός της κοινότητας ή απομονώνει τα άτομα;

Η οριζόντια αυτή προσέγγιση και η αναγκαιότητα ένταξης της διάστασης της φροντίδας σε όλες τις δημόσιες πολιτικές δεν είναι απλώς μια θεωρητική άσκηση, αλλά μια ζωτική ανάγκη που πηγάζει από τα τεράστια συστημικά κενά που βιώνουμε

¹ Για μια φεμινιστική θεωρία της κοινωνικής αναπαραγωγής η αναγνώστρια μπορεί να ανατρέξει στην Έκθεση για το Έμφυλο Χάσμα της Φροντίδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα που παράχθηκε στο πλαίσιο του έργου Disc από τις Βουγιούκα Άννα και Σεργίδου Κατερίνα και δημοσιεύτηκε τον Μάιο του 2025 (Βλ. παραδοτέο 2.1).

² Για μια εμβάθυνση στις πολιτικές του care mainstreaming η αναγνώστρια μπορεί να ανατρέξει στο Mainstreaming Care Work to Combat the Effects of Climate Change της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO) που δημοσιεύτηκε το 2023 καθώς και το Maria Karamessini. From Work-life Balance Policy to the European Care Strategy: Mainstreaming Care and Gender in the EU Policy Agenda. 2023.

σήμερα (π.χ. οικογενειοκρατικό μοντέλο φροντίδας, ελλειμματικό κράτος πρόνοιας, άμισθη και μη αναγνωρισμένη εργασία φροντίδας, απουσία διαθεματικής και συμπεριληπτικής οπτικής, κ.λπ.). Τέλος το care mainstreaming απαιτεί τη ριζική μετατόπιση από ένα σύστημα «οργανωμένης μοναξιάς», το οποίο μεταθέτει την ευθύνη επιβίωσης στο άτομο, σε μια νέα πολιτική ηθική όπου η συλλογική ευημερία και η αλληλεξάρτηση βρίσκονται στον πυρήνα της κοινότητας και του κρατικού σχεδιασμού.

Σύμφωνα με την έκθεση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO, 2023) που επικεντρώνεται στο Care mainstreaming και την κλιματική αλλαγή, οι δημόσιες πολιτικές φροντίδας θα πρέπει να περιλαμβάνουν τρεις διαδικασίες (τα 3 R).

- I. **Αναγνώριση (Recognise):** Αναγνώριση της αξίας της απλήρωτης εργασίας φροντίδας και ανάδειξή της, καθώς και συνυπολογισμός της συνεισφοράς της στη λειτουργία της κοινωνίας, της οικονομίας και του περιβάλλοντος.
- II. **Αναδιανομή (Redistribute):** Αναδιανομή, που περιλαμβάνει την δίκαιη κατανομή της φροντίδας στο σύνολο της κοινωνίας (συμπεριλαμβανομένου του κράτους και της αγοράς), καθώς και εντός των νοικοκυριών μεταξύ ανδρών και γυναικών.
- III. **Μείωση (Reduce):** Μείωση του χρόνου που δαπανάται στην απλήρωτη εργασία φροντίδας, μέσω της παροχής κοινωνικών υποδομών, και της επέκτασης των συστημάτων φροντίδας και της κάλυψης των δημόσιων υπηρεσιών.

Η πολιτική των τριών αυτών διαδικασιών καθώς και η ανάγκη διεύρυνσής τους περιλαμβάνεται στην πρώτη ενότητα του Policy Brief.

Το παρόν Policy Brief διαρθρώνεται σε τρεις (3) βασικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει ένα μεθοδολογικό σημείωμα στο οποίο αποτυπώνονται οι πηγές και οι συμμετοχικές διαδικασίες που τροφοδότησαν τις προτάσεις πολιτικής. Στη δεύτερη ενότητα γίνονται κάποιες θεωρητικές και πολιτικές επισημάνσεις γύρω από τη φροντίδα, με έμφαση στην εννοιολόγησή της πέρα από την ιδιωτική σφαίρα, στη συστημική κρίση της φροντίδας και της κοινωνικής αναπαραγωγής, στο φεμινιστικό πρόταγμα για τη μετάβαση σε μια οικονομία της φροντίδας ή μωβ οικονομία, καθώς και στη σύνδεση του νέου υποδείγματος φροντίδας με τον φεμινιστικό μετασχηματισμό και τα εργασιακά δικαιώματα. Η τελευταία ενότητα, «Από την Αόρατη Εργασία στην Οικονομία και τη Δημοκρατία της Φροντίδας», συγκεντρώνει τις βασικές κατευθύνσεις και προτάσεις πολιτικής για τη μετάβαση σε ένα πιο δίκαιο, συλλογικό και συμπεριληπτικό μοντέλο φροντίδας.

Στόχος του έργου DISC ήταν οι Προτάσεις Πολιτικής που περιλαμβάνει η Έκθεση (Policy Brief) να είναι τεκμηριωμένες και να προέρχονται από τα ίδια τα άτομα που συμμετείχαν σε όλες τις δράσεις του έργου (επιμορφωτικά εργαστήρια, παραστάσεις θεάτρου φόρουμ, ντοκιμαντέρ), και κατέθεσαν/μοιράστηκαν τη βιωμένη εμπειρία τους αλλά και τις εξειδικευμένες γνώσεις τους.

Η επιλογή αυτή εντάσσεται στην παράδοση των συμμετοχικών και «από τα κάτω» μεθοδολογιών χάραξης πολιτικής, οι οποίες αναγνωρίζουν τα ίδια τα υποκείμενα μιας πολιτικής ως φορείς γνώσης και όχι απλώς ως αποδέκτες της (Chambers, 1997· Cornwall, 2008), συνεχίζοντας μια γενεαλογία που ανάγεται στην παιδαγωγική της χειραφέτησης του Freire (1970) και στη μετέπειτα φεμινιστική συμμετοχική έρευνα δράσης (*feminist participatory action research*), η οποία επιμένει ότι η παραγωγή γνώσης για μια πολιτική πρέπει να συνδιαμορφώνεται με όσες/όσους βιώνουν την ανισότητα που αυτή καλείται να αντιμετωπίσει (Maguire, 1987· Reason & Bradbury, 2008). Στο πλαίσιο αυτό αξιοποιήθηκαν πολλαπλές πηγές και μορφές δεδομένων και για την εννοιολόγηση των διαφορετικών διαστάσεων της φροντίδας και για την σύνθεση των προτάσεων πολιτικής:

- **Ποσοτικά δεδομένα από ερωτηματολόγια** που συμπληρώθηκαν πριν και μετά τη συμμετοχή ενηλίκων στα εργαστήρια (*pre & post questionnaires*), με σκοπό την παρακολούθηση πιθανών μεταβολών στις αντιλήψεις γύρω από την έμφυλη ισότητα, τη φροντίδα και τις πρακτικές συμπερίληψης.
- **Εθνογραφικές σημειώσεις πεδίου**³ των ερευνητριών-εκπαιδευτριών του Κέντρου Διοτίμα από τα πιλοτικά και τα κύρια εργαστήρια, οι οποίες καταγράφουν αφηγήσεις, στάσεις, συναισθήματα και μικροδυναμικές της συμμετοχικής διαδικασίας, καθώς και αλληλεπιδράσεις μεταξύ των συμμετεχόντων ατόμων.
- **Αναλυτικές σημειώσεις και ημερολόγια παρατήρησης** των εμπυκωτριών του Πανελλήνιου Δικτύου για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, καθώς και **φόρμες ανατροφοδότησης** που συμπληρώθηκαν από τις εκπαιδεύτριες, επιτρέποντας την αναστοχαστική αποτίμηση των μεθοδολογικών επιλογών και της δυναμικής των ομάδων (ενηλίκων και εφήβων) κατά τη διάρκεια και μετά την ολοκλήρωση των εργαστηρίων.⁴

³ Η επιλογή αυτής της μεθόδου συνδέεται με τη φεμινιστική επιστημολογική παράδοση που αντιμετωπίζει τη γνώση ως πάντα «τοποθετημένη» (*situated knowledge*) και εξαρτημένη από τη σκοπιά του υποκειμένου που την παράγει (Haraway, 1988), καθώς και με τη θεωρία της φεμινιστικής «θέσης» (*standpoint theory*), σύμφωνα με την οποία η εμπειρία των περιθωριοποιημένων ομάδων συνιστά προνομιακό σημείο εκκίνησης για την κατανόηση κοινωνικών σχέσεων εξουσίας (Harding, 1991· Hill Collins, 1990).

⁴ Η αναστοχαστικότητα αυτή αποτελεί θεμελιώδη αρχή της φεμινιστικής έρευνας, η οποία απαιτεί από την ερευνήτρια να αναγνωρίζει τη δική της θέση, τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται στο πεδίο και την επίδρασή τους στην ίδια τη διαδικασία παραγωγής γνώσης (Oakley, 1981· Reinhartz, 1992).

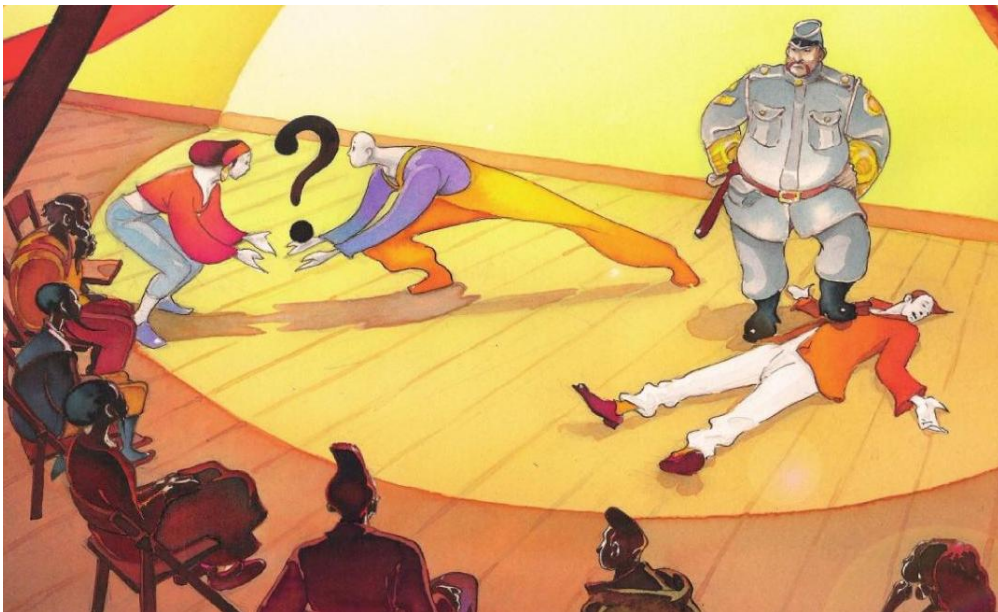
- **Απαντήσεις σε επιλεγμένες ενότητες των ερωτηματολογίων αξιολόγησης των εργαστηρίων**, που αφορούν την εμπειρία συμμετοχής, τις πρακτικές φροντίδας και τη βιωμένη συμπερίληψη.
- **Ανάλυση των δεδομένων της ψηφιακής πλατφόρμας** στην οποία σημειώθηκαν οι απαντήσεις σε ερωτήσεις που τέθηκαν στο κοινό και των αντικαταστάσεων που πρότειναν τα 1.700 άτομα (700 ενήλικες και 1000 έφηβα άτομα) τα οποία παρακολούθησαν την παράσταση του Θεάτρου Φόρουμ με τίτλο Carefull.⁵ Συγκεκριμένα το πεδίο έρευνας που δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια των παραστάσεων και της συζήτησης με το κοινό ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστικό ως προς τα κενά φροντίδας που βιώνουν σημαντικές πληθυσμιακές ομάδες στην Ελλάδα. Η μέθοδος του Θεάτρου Φόρουμ, όπως αναπτύχθηκε από τον Boal (1979) στο πλαίσιο του «Θεάτρου των Καταπιεσμένων», συνιστά η ίδια μια πρακτική «από τα κάτω» παραγωγής γνώσης, καθώς μετατρέπει το κοινό από παθητικό θεατή σε ενεργό συνδιαμορφωτή («θεατή-δρώντα»/spect-actor) πιθανών λύσεων σε καταστάσεις καταπίεσης, αρχή που έχει αξιοποιηθεί ευρέως και στη φεμινιστική παιδαγωγική και έρευνα.
- **Τοποθετήσεις των εννέα (9) ατόμων που συμμετείχαν στο ντοκιμαντέρ του Κέντρου Διοτίμα με τίτλο «Χωρίς Ρεπό: Η φροντίδα που κρατάει τον κόσμο όρθιο».**⁶

Η αξιοποίηση του πλήθους των προαναφερόμενων πηγών προσδίδει μια ιδιαίτερη μεθοδολογική αξία στο Policy Brief στο πλαίσιο του οποίου δεν καταγράφονται απλώς στάσεις ή αντιλήψεις, αλλά και πώς τα άτομα που συμμετείχαν ενεργά στις ποικίλες δράσεις του έργου DISC αναστοχάζονται, πειραματίζονται με εναλλακτικές λύσεις και μεταβάλλουν τις αντιλήψεις τους μέσα από συλλογικές και διαδραστικές εμπειρίες. Η προσέγγιση αυτή συνάδει με τη φεμινιστική μεθοδολογική αρχή της

⁵ Σε κάθε παράσταση, το κοινό συμμετείχε σε ερωτήσεις μέσω Mentimeter πριν και μετά την παράσταση, και στη συνέχεια ανέβηκε στη σκηνή για να αντικαταστήσει χαρακτήρες και να δοκιμάσει στρατηγικές αλλαγής για κοινώς ομολογούμενες αδικίες σε θέματα φροντίδας. Τα δύο αυτά εργαλεία λειτούργησαν συμπληρωματικά: το πρώτο αποκάλυψε την αντίληψη περί φροντίδας του κοινού, ενώ το δεύτερο ποιες είναι οι προτάσεις λύσεων στα θέματα που τίθενται. Τα ευρήματα αφορούν ένα ετερογενές κοινό, 1700 συμμετεχόντων ατόμων: αφενός έφηβα άτομα (15-18 ετών) και αφετέρου ενήλικα άτομα. Τα δεδομένα από τις αντικαταστάσεις αφορούν αποκλειστικά ενήλικα κοινά.

⁶ Στο ντοκιμαντέρ των Μαρία Λούκα, Νατάσα Κεφαλληνού και Νιόβη Αναζίκου, συμμετείχαν τα εξής άτομα: 1) Σόνια Ντόβα, Συντονίστρια DISC, Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση - Χορογράφος & Εμπυχώτρια σωματικών πρακτικών, 2) Άννα Βουγιούκα, Κοινωνική επιστημόνισσα και ερευνήτρια, υπεύθυνη συνηγορίας του Κέντρου Διοτίμα, 3) Μαριλέλλα Αντωνοπούλου, Δημοσιογράφος, διευθύντρια Ladylike, 4) Πάτι Βαρδάμη, Θεωρητικός και επιμελήτρια εικαστικών τεχνών, ακτιβίστρια, 5) Άννα Κουρουπού, Τρανς ακτιβίστρια, διευθύντρια Red Umbrella, 6) Δήμητρα Κυρίλλου, Πολιτικός μηχανικός, μέλος Proud Seniors Greece, 7) Λένα Ράμμου, Σύμβουλος διοίκησης και διαχείρισης στον οπτικοακουστικό τομέα, 8) Αγγελική Μαρίνου, Ηθοποιός, δημιουργός Παρατηρητηρίου έμφυλων στερεοτύπων για γονείς και όχι μόνο, 9) Λύο Καλοβυρνάς, Ψυχοθεραπευτής και σύμβουλος ψυχικής υγείας, συγγραφέας, μεταφραστής, 10) Νατάσα Γιάμαλη, δημοσιογράφος, αφήγηση.

«τριγωνοποίησης» πηγών και μεθόδων (μικτές μέθοδοι), η οποία επιδιώκει να αναδείξει την πολυπλοκότητα της βιωμένης εμπειρίας αποφεύγοντας τον αναγωγισμό σε μια και μόνη οπτική (Reinharz, 1992· Hesse-Biber, 2012). Είναι σημαντικό επίσης να αναδειχθεί ότι η τέχνη του θεάτρου σε συνδυασμό με τη ριζοσπαστική φεμινιστική προσέγγιση λειτουργούν όχι μόνο ως εργαλεία ευαισθητοποίησης αλλά και ως μέσα παραγωγής γνώσης για τη χάραξη πολιτικών, μια λογική που εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο της «έρευνας μέσω τέχνης» (*arts-based research*), όπου η καλλιτεχνική πρακτική αναγνωρίζεται ως ισότιμος τρόπος γνώσης δίπλα στις παραδοσιακές ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους (Leavy, 2015). Τέλος, η ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων υπό το πρίσμα αυτό μπορεί καθαυτή να αποτελέσει και μια ξεχωριστή πρόταση πολιτικής που θα αφορά την ένταξη συμμετοχικών πολιτιστικών μεθόδων, οι οποίες στηρίζονται σε φεμινιστικές προσεγγίσεις, στη συνδιαμόρφωση και αξιολόγηση πολιτικών «από τα κάτω» για την έμφυλη και διαθεματική ισότητα και τη φροντίδα.

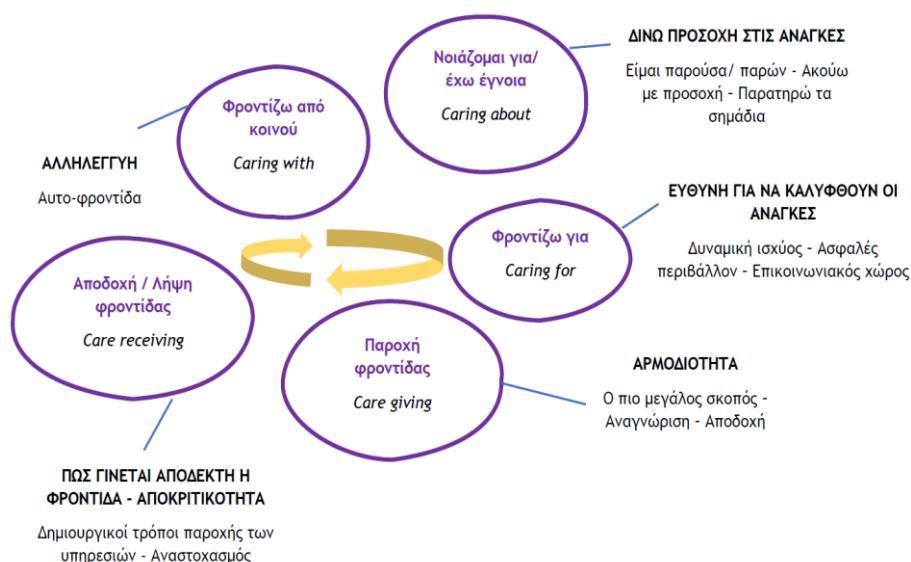
Εικόνα 1. Forum Theatre, καλλιτέχνης, Silvio Boselli

2.1. Η Εννοιολόγηση της Φροντίδας: Πέρα από την Ιδιωτική Σφαίρα

Στη φεμινιστική θεωρία, η φροντίδα αποσπάται από τα στενά όρια της ιδιωτικής/οικογενειακής υποχρέωσης και της προσέγγισης που θεωρεί τη φροντίδα φυσικοποιημένη και στερεοτυπική ευθύνη ή «κλίση» των γυναικών και αναδεικνύεται σε θεμελιώδη πολιτική έννοια και τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας. Η ποιότητα μιας δημοκρατίας δεν κρίνεται πλέον μόνο από τους τυπικούς θεσμούς της, όπως για παράδειγμα είναι οι εκλογές ή το κράτος δικαίου, αλλά από το πώς επιλέγει να οργανώσει και να αξιολογήσει τη φροντίδα των μελών της. Αυτή η δημοκρατία ορίζεται ως «**Δημοκρατία της Φροντίδας**» (*Care Democracy*).

Τα ίδια τα εμπειρικά δεδομένα του έργου DISC επιβεβαιώνουν πόσο βαθιά ριζωμένη παραμένει η αντίληψη της φροντίδας ως «φυσικής» ή και «γυναικείας κλίσης» αναδεικνύοντας τους τρόπους με τους οποίους φυσικοποιείται και εμπεδώνεται η ανισότητα. Στο πλαίσιο του Θεάτρου Φόρουμ Carefull, όταν ζητήθηκε από το κοινό να καταγράψει τι του έρχεται πρώτο στο μυαλό με τη λέξη «φροντίδα», κυριάρχησαν λέξεις συναισθηματικής φόρτισης - «αγάπη», «αγκαλιά», «μαμά», «οικογένεια», ενώ λέξεις όπως «κούραση», «ανισότητα» ή «εργασία», εμφανίστηκαν μόνο σε πιο ενημερωμένα ενήλικα κοινά. Η τάση αυτή αναδεικνύει ακριβώς το χάσμα που επιχειρεί να γεφυρώσει η φεμινιστική θεωρία: η φροντίδα βιώνεται πρωτίστως ως «αναγκαστικό» ή/και τρυφερό συναίσθημα, προτού αναγνωριστεί ως εργασία και πολιτικό διακύβευμα. Με λίγα λόγια, όπως εύστοχα σημειώνεται και στο ντοκιμαντέρ «Χωρίς Ρεπό»: «η φροντίδα δεν αναγνωρίζεται αυθόρμητα ως εργασία, αυτή η εννοιολογική σύγχυση είναι το βαθύτερο δομικό εμπόδιο».

ΣΧΗΜΑ 1. Διαστάσεις της Φροντίδας - J. Tronto (2013)

Η Joan Tronto (2013) προσφέρει ένα πολυδιάστατο αναλυτικό σχήμα, το οποίο αποδομεί τη φροντίδα σε πέντε αλληλένδετες ηθικές και πρακτικές διαστάσεις:

- **Νοιάζομαι για / Έχω έγνοια (Caring about):**

Ηθική εγρήγορση και προσοχή στις ανάγκες του Άλλου, που προϋποθέτει την ικανότητα να ακούμε ενεργά και να αναγνωρίζουμε τα σημάδια της ανάγκης.

- **Φροντίζω για (Caring for):**

Η ανάληψη της ευθύνης για την κάλυψη αυτών των αναγκών. Στο στάδιο αυτό αναδύονται σχέσεις εξουσίας, καθιστώντας αναγκαία τη δημιουργία ενός ασφαλούς επικοινωνιακού χώρου.

Τα δεδομένα του Carefull δείχνουν πόσο έμφυλα κατανεμημένη παραμένει αυτή η ανάληψη ευθύνης: στο ερώτημα ποιο μέλος μιας οικογένειας αναλαμβάνει συνήθως τη φροντίδα παιδιών, ηλικιωμένων και οικιακών υποχρεώσεων, κατά μέσο όρο το 72% του κοινού απάντησε «η γυναίκα» (με τα ενήλικα κοινά να φτάνουν έως και 100%), έναντι ποσοστού κάτω του 6% για τον άνδρα.

Η ασυμμετρία αυτή επιβεβαιώνεται και βιωματικά: «Θεωρούμε ότι είναι φυσικό η μητέρα να ασχολείται περισσότερο με το βρέφος [...] Αυτό δεν ισχύει. Το βρέφος έχει ανάγκη από φροντίδα. Ποιο άτομο θα το κάνει αυτό, έχει να κάνει με το ποιο άτομο είναι διαθέσιμο εκείνη την ώρα [...] και ποιο άτομο έχει εκπαιδευτεί να είναι διαθέσιμο εκείνη την ώρα» (ντοκιμαντέρ «Χωρίς Ρεπό», μαρτυρία Λύο Καλοβυρνά). Η διατύπωση αυτή αποδομεί ακριβώς τη φυσικοποίηση που η Tronto τοποθετεί υπό αμφισβήτηση, δείχνοντας ότι το «ποιος φροντίζει» είναι ζήτημα εκπαίδευσης και διαθεσιμότητας, όχι φύσης.

- **Παροχή φροντίδας (Care giving):**

Η υλική και πρακτική εργασία της φροντίδας, η οποία απαιτεί αρμοδιότητα, δημιουργικότητα και συνεχή αναστοχασμό. Στο ίδιο πνεύμα, τα ευρήματα του Carefull δείχνουν ότι, ακόμη και όταν το κοινό διεκδικούσε επί σκηνής ισότιμο μοίρασμα εργασιών, χρησιμοποιούσε συχνά εκφράσεις όπως «με βοηθάει» για να περιγράψει τη συμμετοχή του συντρόφου – φράση που αποκαλύπτει πόσο βαθιά έχει εσωτερικευθεί η αντίληψη ότι οι οικιακές εργασίες είναι γυναικεία υποχρέωση και κάθε ανδρική συμβολή παραμένει «χάρη» και όχι ισότιμη ανάληψη ευθύνης.

- **Αποδοχή / Λήψη φροντίδας (Care receiving):**

Η ενεργητική στάση και η αποκριτικότητα αυτού/αυτής που δέχεται τη φροντίδα, αναγνωρίζοντας τη σχέση εξάρτησης ως φυσιολογικό κομμάτι της ανθρώπινης ύπαρξης.

- **Φροντίζω από κοινού (Caring with):**

Η διάσταση της συλλογικής αλληλεγγύης και της αυτο-φροντίδας, στο πλαίσιο της οποίας η φροντίδα γίνεται κοινός σκοπός με βάση την αμοιβαία αναγνώριση και αποδοχή.

Η διάσταση αυτή είναι, σύμφωνα με τα δεδομένα του Carefull, η λιγότερο «διαθέσιμη» στην πράξη: όταν το κοινό καλούνταν να προτείνει λύσεις επί σκηνής, οι παρεμβάσεις κινήθηκαν σχεδόν αποκλειστικά σε ατομικό και διαπροσωπικό επίπεδο, χωρίς να αγγίζουν συλλογικές ή θεσμικές λύσεις – παρότι οι ίδιες αυτές συλλογικές λύσεις εμφανίστηκαν άφθονες όταν η ερώτηση τέθηκε αφηρημένα, μέσω Mentimeter, ως πολιτικό αίτημα. Το «φροντίζω από κοινού» φαίνεται λοιπόν να παραμένει, προς το παρόν, περισσότερο πεδίο διακηρυγμένης επιθυμίας παρά βιωμένης πρακτικής. Χαρακτηριστικά, στο κλείσιμο κάθε παράστασης, η λέξη που επέλεξε συχνότερα το κοινό για να συμπληρώσει τη φράση «διεκδικούμε έναν κόσμο όπου η φροντίδα...» ήταν «μοιράζεται» – μια διακηρυγμένη συλλογική επιθυμία που, όπως δείχνουν οι ίδιες οι επί σκηνής παρεμβάσεις, δεν έχει ακόμη βρει το θεσμικό της αντίστοιχο.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι η μετατόπιση της φροντίδας από την ιδιωτική σφαίρα στο επίκεντρο της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης επαναπροσδιορίζει τη δομή της σύγχρονης κοινωνίας. Το αναλυτικό σχήμα της Tronto αποδεικνύει ότι η φροντίδα δεν αποτελεί μια παθητική, έμφυλη υποχρέωση, αλλά μια δυναμική, συλλογική διαδικασία που απαιτεί ηθική εγρήγορση, πρακτική αρμοδιότητα και αμοιβαία αλληλεγγύη.

Εν τέλει, η μετάβαση προς μια «Δημοκρατία της Φροντίδας» προϋποθέτει την ενσωμάτωση αυτών των διαστάσεων στον δημόσιο βίο, μετατρέποντας την ανθρώπινη αλληλεξάρτηση από συνθήκη ευαλωτότητας σε θεμέλιο λίθο για μια πιο δίκαιη και συμπεριληπτική δημοκρατία.

2.2. Εννοιολογώντας την Φροντίδα - Χαρτογραφώντας τις Μετατοπίσεις

Κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του έργου DISC η ερευνητική ομάδα κατέγραψε σημαντικές μετατοπίσεις, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των τριήμερων εργαστηρίων. Σύμφωνα με τις εθνογραφικές σημειώσεις των ερευνητριών:

« Η προβολή μορφών αντίστασης από το φεμινιστικό κίνημα στην Ισπανία και την Λατινική Αμερική για την φεμινιστική απεργία λειτουργούσε ενδυναμωτικά για τα συμμετέχοντα άτομα. Συγκεκριμένα το γκράφιτι με τη γιαγιά ή τον Μανόλο προκαλούσε γέλιο, αλλά δημιουργούσε και έναν χώρο συζήτησης για να σκεφτούν τα συμμετέχοντα άτομα γύρω από την έννοια της φροντίδας ως εργασία, προκειμένου τελικά να απορομαντικοποιήσουν την αόρατη εργασία».

Εικόνα 2. Γκράφιτι από την πόλη του Μπούενος Άιρες
Το γκράφιτι λέει: «Αυτό που ονομάζουν αγάπη είναι απλήρωτη εργασία.»

Εικόνα 3. Στιγμιότυπο από τη Φεμινιστική Απεργία στο Ισπανικό Κράτος, 2018
Το κεντρικό σύνθημα στο πλακάτ λέει:
«Μανόλο, σήμερα το δείπνο σου το φτιάχνεις μόνος σου»

Έτσι ενώ αρχικά, τα άτομα ταύτιζαν τη φροντίδα με την ατομική/οικογενειακή ευθύνη εντός του ιδιωτικού χώρου, μέσα από την συμμετοχή στα εργαστήρια, η έννοια μετατοπίστηκε και αρκετά άτομα αναγνώρισαν ότι η φροντίδα είναι μια συλλογική, πολιτική πράξη η οποία θα πρέπει να παρέχεται από κρατικές, δημοτικές και άλλες δημόσιες δομές και ταυτόχρονα ότι αποτελεί πεδίο κοινοτικής συνεργασίας.

Όπως σημειώνει η Μ. Αντωνοπούλου, στο ντοκιμαντέρ «Χωρίς Ρεπό» *«Γιατί η νούμερο ένα φροντίστρια τελικά πρέπει να είναι, ο νούμερο ένα φροντιστής πρέπει να είναι το κοινωνικό κράτος.»*

Αυτή η συνειδητοποίηση δεν εμποδίζει την συνειδητοποίηση ότι η φροντίδα έχει τη δική της κινηματική γενεαλογία. Όπως σημειώνει η Α. Βουγιούκα:

«Νομίζω ότι η γενεαλογία της κινηματικής φροντίδας, από την οποία μπορεί να αντλήσουμε παραδείγματα, είναι πάρα πολύ μεγάλη. Από τα κοινωνικά παντοπωλεία, τα κοινωνικά φαρμακεία, τις κολεκτίβες για την υποστήριξη των γυναικών που είναι θύματα βίας [...] και η ψηφιακή φροντίδα, το crowdfunding [...] Εδώ έχει ενδιαφέρον να σκεφτούμε και την ηθική της έκλυτης φροντίδας [...] να βγούμε εκτός εαυτού και να σκεφτούμε άλλα άτομα.»

Σημαντικές μετατοπίσεις καταγράφηκαν και στην αποδόμηση μιας ουσιοκρατικής προσέγγισης που φυσικοποιεί τις έμφυλες ανισότητες στη βάση της βιολογικής διαφοράς. Συγκεκριμένα τα ευρήματα των παραστάσεων δηλώνουν ότι ενώ πολλές γυναίκες αρχικά περιέγραφαν τη φροντίδα ως «φυσικό» τους χαρακτηριστικό, σταδιακά αμφισβήτησαν αυτή την ουσιοκρατική προσέγγιση. Συνειδητοποίησαν ότι η ανάληψη της φροντίδας από τις ίδιες είναι μια κοινωνικά επιβεβλημένη και εσωτερικευμένη προσδοκία της πατριαρχίας, που αναπαράγει τις ανισότητες. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι στοχασμοί των ατόμων που συμμετέχουν στο ντοκιμαντέρ. Σύμφωνα με τον Α. Καλοβυρνά:

«Η φροντίδα που αναλαμβάνουν οι γυναίκες ελέω φύσης, με την έννοια ότι είναι φυσικοποιημένοι και έχουν εκπαιδευτεί σε αυτήν από πάρα πολύ μικρή ηλικία, όντως έχει επιπτώσεις στις άλλες εκφάνσεις [...] Δεν είναι ότι οι γυναίκες τρελαίνονται και [...] πάω να φροντίσω ένα μωρό, έναν ηλικιωμένο. Δεν είναι μια διαδικασία που την κάνουν απαραίτητα με ενθουσιασμό.»

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το γεγονός ότι ο αναστοχασμός που καταγράφηκε στο πεδίο της έρευνας του έργου λειτούργησε αποσταθεροποιητικά, αποδομώντας έμφυλα στερεότυπα αλλά και την εξιδανίκευση της μητρότητας. Όπως σημειώνει η Α. Μαρίνου στο ντοκιμαντέρ:

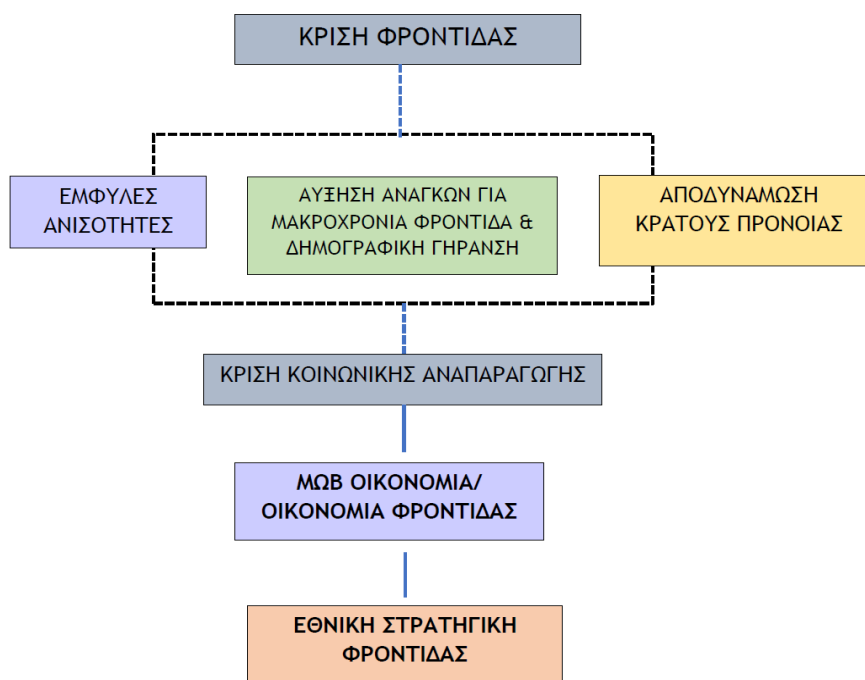
«Καμιά φορά το βράδυ παρασύρομαι και βλέπω τα tips, τα τέλεια για να κάνεις αυτό τέλεια, για να κάνεις το άλλο τέλειο, και λέω, δεν τα κάνω αυτά, δεν τα κάνω αυτά! Πάει λέω, δηλαδή μας φορτώνουν ενοχές, και

αντίστοιχα δεν υπάρχουν αυτά τα βίντεο για τους μπαμπάδες, ότι για να κάνεις αυτά τέλεια. Κάπως όλα είναι πιο φορτωμένα στις μαμάδες και νομίζω ότι είναι πάρα πολύ αγχωμένες (...) Με αυτόν τον τρόπο η γυναίκα επιβαρύνεται πάρα πολύ. Υπάρχει και αυτό το... μοτίβο ας πούμε της υπερηρωίδας που πολλές φορές μπαίνουμε στη διαδικασία να καμαρώνουμε κιόλας και δεν καταλαβαίνουμε πόσο επιβαρυντικό είναι, μέχρι που αρχίζουν σιγά σιγά, σκάνε τα burnout. Αρχίζει η γυναίκα να μην νιώθει ευτυχισμένη... Όταν δεν υπάρχει επαρκής χρόνος ξεκούρασης, ψυχαγωγίας, χαλάρωσης και αυτοφροντίδας, ο άνθρωπος, η γυναίκα εν προκειμένω, οδηγείται στη θλίψη, οδηγείται στη δυστυχία.»

2.3. Η Συστημική Κρίση της Φροντίδας και η Κοινωνική Αναπαραγωγή

Η τρέχουσα «κρίση της φροντίδας» δεν αποτελεί ένα άθροισμα ατομικών αποτυχιών ή μια απλή έλλειψη οικογενειακής αλληλεγγύης. Από φεμινιστική σκοπιά, πρόκειται για μια δομική και συστημική κρίση του κυρίαρχου οικονομικού μοντέλου, το οποίο εκμεταλλεύεται και στηρίζεται στη μη αμειβόμενη, αόρατη και υποτιμημένη εργασία των γυναικών/ άτυπων φροντιστριών.

ΣΧΗΜΑ 2. Η Συστημική Κρίση της Φροντίδας

Η κρίση αυτή τροφοδοτείται από τους εξής κεντρικούς άξονες:

- **Τις έμφυλες ανισότητες:** Η ιστορική και διαχρονική εξάρτηση της κοινωνίας και της οικονομίας από την άμισθη εργασία των γυναικών για την κοινωνική αναπαραγωγή (συντήρηση νοικοκυριού, φροντίδα παιδιών, ηλικιωμένων ατόμων, ατόμων με αναπηρίες, κ.λπ.) οδηγεί σε έμφυλες ανισότητες σε πολλαπλά πεδία του δημόσιου και ιδιωτικού βίου.
- **Αύξηση αναγκών για μακροχρόνια φροντίδα και δημογραφική γήρανση:** Το παραδοσιακό οικογενειοκεντρικό μοντέλο μακροχρόνιας φροντίδας στην Ελλάδα, με τη σχεδόν αποκλειστική του εξάρτηση από την άτυπη οικογενειακή συνδρομή, έχει πλέον εξαντλήσει τα όριά του, καθιστώντας επιτακτική τη ριζική αναδιάρθρωσή του (Καραμεσίνη, 2025). Η δημογραφική γήρανση προμηνύει κατακόρυφη αύξηση των αναγκών του ηλικιωμένου πληθυσμού τις επόμενες δεκαετίες. Την ίδια στιγμή, η ραγδαία άνοδος της συμμετοχής των γυναικών άνω των 50 ετών στην αγορά εργασίας περιορίζει δραστικά τα περιθώρια της οικογένειας να λειτουργεί ως ο κύριος πάροχος μέριμνας. Εάν το κράτος δεν παρέμβει άμεσα για να αντιμετωπίσει τα συσσωρευμένα ελλείμματα φροντίδας, η χώρα απειλείται με μια άνευ προηγουμένου «κρίση φροντίδας». Μια τέτοια εξέλιξη θα μετακυλίσει υπέρμετρα βάρη στις οικογένειες και θα επιτείνει τις έμφυλες ανισότητες, εγκλωβίζοντας τις γυναίκες σε έναν εξουθενωτικό ρόλο που υπαγορεύεται από τα παραδοσιακά πατριαρχικά στερεότυπα
- **Αποδυνάμωση του Κράτους Πρόνοιας:** Η υποβάθμιση των δημόσιων δομών λόγω των πολιτικών λιτότητας. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το πρόβλημα επιτείνεται από τον έντονα οικογενειοκεντρικό χαρακτήρα του κράτους πρόνοιας, το οποίο μετακυλίζει συστηματικά το βάρος της κοινωνικής μέριμνας στις πλάτες της οικογένειας και ειδικότερα των γυναικών.

Η σύγκλιση αυτών των παραγόντων οδηγεί σε μια βαθιά **Κρίση Κοινωνικής Αναπαραγωγής**. Σύμφωνα με τη φεμινιστική προσέγγιση αυτό που απαιτείται είναι η ριζική αναδιοργάνωση του τρόπου με τον οποίο η κοινωνία αναπαράγει τον εαυτό της.

2.4. Το Φεμινιστικό Πρόταγμα για τη Μετάβαση σε μια Οικονομία Φροντίδας ή σε μια Μωβ Οικονομία

Η **Μωβ Οικονομία (Purple Economy)** ή Οικονομία της Φροντίδας έρχεται να ανατρέψει την παραδοσιακή οικονομική θεωρία που αναγνωρίζει ως «παραγωγική» μόνο την εργασία που αποφέρει άμεσο κέρδος στην αγορά. Η Μωβ Οικονομία τοποθετεί τη φροντίδα και την κοινωνική αναπαραγωγή στον σκληρό πυρήνα της οικονομικής βιωσιμότητας και της έμφυλης ισότητας.

Για τη μετάβαση σε μια κοινωνία επικεντρωμένη στη φροντίδα, απαιτείται μια συγκροτημένη **Εθνική Στρατηγική Φροντίδας**. Ως εργαλείο αξιολόγησης και

16

μετασχηματισμού των δημόσιων πολιτικών προτείνεται ένα πιο καινοτόμο πλαίσιο που εκκινεί αλλά και εμπλουτίζει τα **4R της φροντίδας** (*recognise/ αναγνώριση, reduce/μείωση, redistribute/ανακατανομή, reward/αμοιβή*), όπως διατυπώθηκαν από την D. Elson (2017), και υιοθετήθηκαν στην συνέχεια από την Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ILO, 2018), το UN Women (2018), και τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης/ΟΟΣΑ (OECD, 2019).

Στις τέσσερις (4) αυτές διαστάσεις της φροντίδας προτείνεται η **προσθήκη ενός πέμπτου R** (*represent*) που αφορά την εκπροσώπηση και ενεργητική συμμετοχή των ατόμων που έχουν ευθύνες φροντίδας, καθώς και **ενός έκτου R** (*repoliticise*) που αφορά την επαναπολιτικοποίηση της φροντίδας. Οι δύο αυτές επιπλέον διαστάσεις σε μεγάλο βαθμό έχουν προκύψει στο πλαίσιο υλοποίησης του έργου DISC (βλ. παρακάτω ΣΧΗΜΑ 3).

Τα **κρίσιμα ερωτήματα** που τίθενται στο πλαίσιο αυτό αφορούν στα εξής:

1. Αναγνώριση (*Recognise*):

Αναγνωρίζεται η φροντίδα ως πραγματική, παραγωγική εργασία και όχι ως ένα στερεοτυπικό και φυσικοποιημένο έμφυλο καθήκον των γυναικών και θηλυκοτήτων; Στόχος είναι να αρθεί η αορατότητα της κοινωνικής αναπαραγωγής.

2. Μείωση (*Reduce*):

Μειώνεται το δυσανάλογο, εξουθενωτικό βάρος που επωμίζονται οι γυναίκες και όσα άτομα έχουν ευθύνες φροντίδας; Στόχος είναι να υπάρξει αποφόρτιση των φροντιστριών μέσω δημόσιων υποδομών.

3. Ανακατανομή (*Redistribute*):

Ανακατανέμεται η ευθύνη δίκαια, τόσο ανάμεσα στα φύλα όσο και ανάμεσα στην οικογένεια και στους δημόσιους θεσμούς; Στόχος είναι να υπάρξει δίκαιος επιμερισμός των ευθυνών μεταξύ κράτους και οικογένειας και σε έμφυλο επίπεδο.

4. Αμοιβή (*Reward*):

Αμείβεται η εργασία φροντίδας με αξιοπρέπεια; Προστατεύεται ως προς τα εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα των εργαζόμενων; Στόχος είναι να εξαλειφθεί η μισθολογική υποτίμηση των επαγγελματιών φροντίδας.

5. Εκπροσώπηση (*Represent*):

Συμμετέχουν οι ίδιες οι φροντιστρίες και οι ίδιοι οι φροντιστές στα κέντρα λήψης αποφάσεων; Στόχος είναι να διασφαλιστεί η δημοκρατική συμμετοχή και συνδικαλιστική έκφραση των εργαζομένων στην φροντίδα.

6. Επαναπολιτικοποίηση (Repoliticise):

Μετατρέπεται η βιωμένη, αόρατη και ιδιωτική εμπειρία της φροντίδας σε δημόσιο, συλλογικό και πολιτικό αίτημα; Στόχος είναι να υπάρξει μετατόπιση από τις ατομικές λύσεις στις συλλογικές διεκδικήσεις.

ΣΧΗΜΑ 3. Τα 6R της φροντίδας

2.5. Προς ένα Νέο Υπόδειγμα Φροντίδας: Φεμινιστικός Μετασχηματισμός και Εργασιακά Δικαιώματα

Μια ολοκληρωμένη φεμινιστική προσέγγιση της φροντίδας (όπως αναλύεται από την Torres Santana, 2020) οφείλει να αναγνωρίζει τις πολλαπλές διαστάσεις της. Στο πλαίσιο αυτό οι άξονες μιας Ριζοσπαστικής Φεμινιστικής Πολιτικής Φροντίδας περιλαμβάνει και αναγνωρίζει τα εξής:

- **Τη Φροντίδα ως Καθολικό Δικαίωμα:** Η λήψη και η παροχή φροντίδας συνιστούν θεμελιώδη δικαιώματα που γεννούν ατομικές, συλλογικές και θεσμικές υποχρεώσεις,

ενώ προστατεύονται από την αρχή της μη διάκρισης του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

- **Σύνδεση με την Επισφάλεια και το Οικοσύστημα:** Σε συνθήκες δομικής κρίσης, η διασφάλιση της ζωής μετατρέπεται σε δραστηριότητα υψηλού κινδύνου. Μια ριζοσπαστική πολιτική αναδεικνύει την οργανική σύνδεση της κοινωνικής αναπαραγωγής με τη βιωσιμότητα της φύσης και των οικοσυστημάτων, τα οποία ληλατούνται από το σύγχρονο νεοφιλελεύθερο καπιταλιστικό μοντέλο.
- **Πολιτικοποίηση του Συναισθήματος και της Κοινότητας:** Η συζήτηση για τη φροντίδα δεν πρέπει να περιορίζεται στην έννοια της «στοργής», καθώς κάτι τέτοιο συγκαλύπτει τις άνισες σχέσεις εξουσίας. Η φροντίδα πολιτικοποιείται συλλογικά εντός της κοινότητας, λειτουργώντας ως ανάχωμα απέναντι στην εμπορευματοποίηση των σωμάτων και στα πατριαρχικά κοινωνικά πρότυπα.
- **Ορατότητα των Διαθεματικών Ανισοτήτων:** Είτε αμειβόμενη είτε άμισθη, η εργασία φροντίδας παραμένει θηλυκοποιημένη, υποτιμημένη και στηρίζεται στην εκμετάλλευση μεταναστριών και φτωχών γυναικών, αναδεικνύοντας τις βαθιές ταξικές και φυλετικές ανισότητες του συστήματος. Για την άρση αυτών των ανισοτήτων, απαιτούνται ισχυρές δημόσιες πολιτικές με γενναία χρηματοδότηση που θα αποδίδουν πόρους υπό τη μορφή υπηρεσιών, χρόνου και επιδοτήσεων.

Επομένως η μετάβαση σε μια συμπεριληπτική και βιώσιμη κοινωνία της φροντίδας δεν αποτελεί απλώς μια σειρά αποσπασματικών μεταρρυθμίσεων, αλλά προϋποθέτει ριζικό μετασχηματισμό των υφιστάμενων κοινωνικών και οικονομικών δομών. Αυτή η μετασχηματιστική διαδικασία συνδέεται με τις παρακάτω αλληλένδετες και δυναμικές μετατοπίσεις, οι οποίες θέτουν το πλαίσιο για τις πολιτικές στοχεύσεις του policy brief:

ΑΦΕΤΗΡΙΑ

Από την φροντίδα ως

- ιδιωτική υπόθεση
- ευθύνη των γυναικών
- αόρατη εργασία
- ατομική επιλογή
- κόστος

ΣΤΟΧΟΣ

Προς την φροντίδα ως

- δημόσιο αγαθό
- συλλογική ευθύνη
- οικονομική υποδομή
- κοινωνικό δικαίωμα
- κοινωνική επένδυση

Στο πλαίσιο αυτό, η διασφάλιση υψηλής ποιότητας, προσβάσιμων και οικονομικά προσιτών υπηρεσιών φροντίδας για όλα τα άτομα εξαρτάται άμεσα από την ύπαρξη αξιοπρεπών θέσεων εργασίας, οι οποίες πρέπει να είναι απαλλαγμένες από επισφάλεια και διακρίσεις. Σε επίπεδο χάραξης πολιτικής, τα πρότυπα για τις καλές εργασιακές συνθήκες πρέπει να αποτελούν αναπόσπαστο κριτήριο για τη χρηματοδότηση των συστημάτων φροντίδας, ενώ κρίνεται

απολύτως αναγκαία η θεσμική αναγνώριση όλων των κατηγοριών εργαζομένων και η ουσιαστική ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου.

Για την αντιμετώπιση της ευαλωτότητας, απαιτείται η υιοθέτηση στοχευμένων, διατομεακών μέτρων που θα προστατεύουν τις κατ' οίκον εργαζόμενες και τον μεταναστευτικό πληθυσμό, καταπολεμώντας τις διασταυρούμενες διακρίσεις που σχετίζονται με το φύλο και το μεταναστευτικό καθεστώς, αλλά και τις διακρίσεις με βάση την έμφυλη ταυτότητα, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τη γλώσσα, την αναπηρία, κ.λπ. Παράλληλα, βασικές προτεραιότητες πρέπει να αποτελούν η επαγγελματοποίηση του τομέα, η αναγνώριση των προσόντων και της απαιτούμενης «συναισθηματικής εργασίας», η μείωση του φόρτου εργασίας, καθώς και η θέσπιση αυστηρών πλαισίων για την πρόληψη της βίας και της παρενόχλησης. Όπως υπογραμμίζει και η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO, 2022), οι πολιτικές αυτές οφείλουν να είναι βαθιά συμπεριληπτικές, αγκαλιάζοντας τις μετανάστριες, τα άτομα που εργάζονται στην άτυπη οικονομία και τις ΛΟΑΤΚΙ+ οικογένειες, με απώτερο σκοπό την οικοδόμηση ενός πιο ισότιμου κόσμου εργασίας.

Κεντρικός στόχος είναι η αποτροπή του εμπορικού «αποικισμού» της φροντίδας και η θεσμική κατοχύρωσή της ως δημόσιου αγαθού. Στη μάχη αυτή, η κοινωνία των πολιτών και κυρίως οι συνδικαλιστικές οργανώσεις καλούνται να διαδραματίσουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Η οργάνωση όλων των εργαζομένων –από την οικιακή καθαριότητα μέχρι την προσωπική βοήθεια και τη νοσηλεία– είναι επιτακτική, προκειμένου να κατακτηθεί η κοινωνική αναγνώριση, οι αξιοπρεπείς μισθοί και η πλήρης εργασιακή ένταξη για τα άτομα και τον μεταναστευτικό πληθυσμό που συντηρούν την κοινωνική αναπαραγωγή.

3/ Από την Αόρατη Εργασία στην Οικονομία και τη Δημοκρατία της Φροντίδας

3.1. Από την Οικονομική Αορατότητα στη Συλλογική Δράση και τη Συμετοχική Διακυβέρνηση

Η οικονομία της φροντίδας αποτελεί τη ραχοκοκαλιά της κοινωνικής αναπαραγωγής και βιωσιμότητας, περιλαμβάνοντας την αμειβόμενη και την άμισθη εργασία που παρέχεται σε νοικοκυριά, δημόσιες και ιδιωτικές δομές, καθώς και από την κοινωνία των πολιτών. Παρότι συχνά παραμένει αόρατη και υποτιμημένη, η συμβολή της είναι τεράστια: εκτιμάται ότι η άτυπη, μη αμειβόμενη εργασία φροντίδας στην Ευρώπη αντιστοιχεί στο 3,63% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ (περίπου 576 δις. ευρώ), ενώ αν η άμισθη εργασία υγειονομικής φροντίδας των γυναικών αμειβόταν, θα άγγιζε το 2,35% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Ωστόσο, η οικονομία αυτή στηρίζεται δυσανάλογα στις γυναίκες, καθώς και στον μεταναστευτικό πληθυσμό, αναπαράγοντας συχνά συστημικές ανισότητες, χαμηλές αμοιβές και επισφαλείς συνθήκες εργασίας.

Για την ανατροπή αυτών των ανισοτήτων, απαιτείται ισχυρή και στοχευμένη επένδυση στην οικονομία της φροντίδας, η οποία πρέπει να αναγνωριστεί ως δημόσιο αγαθό και ως στρατηγική κοινωνική υποδομή. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Στρατηγική για τη Φροντίδα (European Commission, 2022), οι επενδύσεις στον τομέα

αυτό όχι μόνο βελτιώνουν την ποιότητα ζωής, αλλά έχουν τη δυναμική να δημιουργήσουν εκατομμύρια νέες, ποιοτικές θέσεις εργασίας (έως και 8 εκατομμύρια στην ΕΕ). Παράλληλα, η αναγνώριση, η μείωση και η δίκαιη αναδιανομή της άμισθης εργασίας αποτελούν τη μόνη βιώσιμη οδό για τη γεφύρωση του έμφυλου μισθολογικού και συνταξιοδοτικού χάσματος, απεγκλωβίζοντας τις γυναίκες από τον διπλό φόρτο και προωθώντας την οικονομική τους ανεξαρτησία.

Η μετάβαση, ωστόσο, από την απλή οικονομική διαχείριση στην ουσιαστική κοινωνική αλλαγή, όπως έχει προαναφερθεί, απαιτεί την εγκαθίδρυση μιας «**δημοκρατίας της φροντίδας**» (*care democracy*) και τη μετάβαση σε μια «κοινωνία φροντίδας». Αυτό προϋποθέτει τον επαναπροσδιορισμό της φροντίδας όχι ως ένα ατομικό βάρος ή προϊόν ενός «συστήματος οργανωμένης μοναξιάς», αλλά ως μια καθολική, συλλογική και πολιτική ευθύνη, θεμελιωμένη στην αλληλεξάρτηση. Όπως επισημαίνεται και από τη ριζοσπαστική φεμινιστική θεωρία, η κοινωνία οφείλει να αναπτύξει ένα νέο «κοινωνικό φαντασιακό», όπου η αλληλεγγύη, η διαθεματικότητα και η χειραφετητική ηθική θα βρίσκονται στο απόλυτο επίκεντρο των δημοκρατικών επιλογών και των δημόσιων πολιτικών.

Μια πραγματική δημοκρατία της φροντίδας βασίζεται στη **συμμετοχική διακυβέρνηση**, όπου τα άμεσα εμπλεκόμενα υποκείμενα συνδιαμορφώνουν τις πολιτικές. Οι λύσεις πρέπει να αναπτύσσονται από τη βάση της κοινωνίας (*grassroots*), με την ενεργή συμμετοχή των άτυπων και τυπικών φροντιστών, των ληπτών φροντίδας και των τοπικών κοινοτήτων, ώστε να διασφαλίζεται ότι δεν παράγονται αποκλεισμοί. Ο τελικός στόχος αυτής της εκδημοκρατισμένης προσέγγισης είναι ένας κόσμος όπου η φροντίδα μοιράζεται δίκαια, χωρίς ενοχές και χωρίς έμφυλα στερεότυπα, αποτελώντας πλέον ένα κοινό συλλογικό δικαίωμα για όλες, όλους και όλα.

Το κοινό που συμμετείχε στις παραστάσεις του Θεάτρου Φόρουμ “Carefull” του έργου DISC, διατύπωσε πολύ συγκεκριμένα αιτήματα: «Να πληρώνεται η δουλειά του σπιτιού με βασικό μισθό» και να παρέχονται «Ένσημα και ασφαλιστική κάλυψη για τα άτομα που παραμένουν στο σπίτι για φροντίδα παιδιών ή ηλικιωμένων», ζητώντας παράλληλα «Βασικό μηνιαίο εισόδημα που να δίνεται σε κάθε άτομο απροϋπόθετα και δια βίου». Στον τομέα των υποδομών, οι πολίτες/πολίτισσες προτείνουν «Περισσότεροι βρεφονηπιακοί σταθμοί και κέντρα φροντίδας ηλικιωμένων με δωρεάν πρόσβαση» και την εγκαθίδρυση δομών κοινοτικής αλληλεγγύης μέσω «Συλλογικών δια-ηλικιακών δομών φροντίδας και μέσα από “γειτονιές φροντίδας” – κοινοτική αλληλεγγύη αντί για ατομική λύση».

Επίσης, τέθηκε επιτακτικά το αίτημα «να αναγνωριστεί και να προστατευτεί η εργασία ιδιαιτέρως των μεταναστριών, των φυλετικοποιημένων εργαζόμενων».

Το τελικό πόρισμα των συμμετεχόντων/συμμετεχουσών συμπυκνώνεται στη διαπίστωση: «*Το κοινό ήξερε τι θέλει. Ήξερε και τι χρειάζεται. Αυτό που δεν είχε, τουλάχιστον ακόμα, ήταν το πλαίσιο – θεσμικό, πολιτικό, κοινωνικό – μέσα στο οποίο*

το μοίρασμα της ευθύνης της φροντίδας μπορεί να μετατραπεί από ελπίδα σε πραγματικότητα».

Παράλληλα, στο πλαίσιο του ντοκιμαντέρ «Χωρίς Ρεπό», διατυπώθηκαν μια σειρά προτάσεις. Για παράδειγμα, η Π. Βαρδάμη, ανέδειξε την ανάγκη για ίσα συνταξιοδοτικά δικαιώματα και πρόσβαση στην ιθαγένεια, με δεδομένο ότι εκτός των άλλων η ανασφάλιστη εργασία στερεί από τις μετανάστριες βασικά πολιτειακά τους δικαιώματα, θέτοντας εμφατικά το πλαίσιο διεκδίκησης των μεταναστριών: «αυτή η σύνταξη είναι δική μου και ουρλιάζω από την οργή [...] θα κάνουμε τα πάντα να πάρουμε αυτή τη σύνταξη, γιατί αυτή η σύνταξη στην ουσία μας ανήκει».

Επίσης η Δ. Κυρίλλου, πρότεινε μια κεντρική πολιτική κατεύθυνση από το κράτος: «Μια καλή αρχή για να μπορέσουμε να έχουμε δημόσιες υπηρεσίες και υπηρεσίες φροντίδας ειδικά, που να είναι συμπεριληπτικές ουσιαστικά και όχι μόνο στο όνομα, είναι η ίδια η πολιτεία να θεσπίσει έναν οδικό χάρτη, στον οποίο να θέτει τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα [...] έτσι ώστε να μην επαφίεται στην καλή θέληση του κάθε ενός λειτουργού ή υπαλλήλου». Πρότεινε επίσης τη δημιουργία ξενώνων φροντίδας για νεαρά ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα που απορρίπτονται από τις οικογένειές τους, ώστε να μην καταλήγουν στον δρόμο.

Η Α. Κουρουπού διεκδίκησε ουσιαστική πρόσβαση και κρατική αρωγή στη διαδικασία της φυλομετάβασης με δεδομένο ότι «η φυλομετάβαση είναι τόσο αναγκαία όσο και το οξυγόνο που έχουμε. Από το κράτος, η κρατική βοήθεια είναι μηδαμινή» και ανέδειξε τις ανήκεστες συνέπειες της απουσίας φροντίδας για τα τρανς ηλικιωμένα άτομα με παραδείγματα ανθρώπων που έχασαν τη ζωής τους λόγω ασιτίας. «Είναι τραγικό να ζεις μια ολόκληρη ζωή κυνηγημένος, να είσαι στο περιθώριο, να είσαι στιγματισμένος και ακόμη και στο θάνατο να έχεις αυτή την αντιμετώπιση. Κοίταξε, η περίπτωση της Βαγγελιώς δεν είναι κάτι ιδιαίτερο, είναι δυστυχώς κάτι συνηθισμένο.»

Επιπλέον, στο πλαίσιο του ντοκιμαντέρ αναδείχθηκε και η έννοια της αυτοφροντίδας η οποία σύμφωνα με την Λ. Ράμμου «είναι σαφώς ανάγκη και όχι πολυτέλεια. Και όσο μεγαλώνεις τόσο μεγαλύτερη η ανάγκη γίνεται. Υποχρεώθηκα να βάλω τον εαυτό μου μπροστά, να φροντίσω τον εαυτό μου όταν νόσησα. Ξαφνικά από το σύμπαν των υγιών, πέρασα στο σύμπαν των μη υγιών.»

Τέλος η Σ. Ντοβά προκρίνει τη βιωματική προσέγγιση και τη συμμετοχή των άμεσα εμπλεκόμενων ατόμων, επισημαίνοντας ότι: «είναι πάρα πολύ σημαντικό οι λύσεις και οι ιδέες να έρχονται από την ίδια την κοινότητα, καθώς εκεί είναι και η ρίζα του προβλήματος [...] νομίζω ότι ο άμεσα εμπλεκόμενος είναι αυτός που χρειάζεται ουσιαστικά να μοιραστεί ιδέες και λύσεις για το πώς τα πράγματα μπορούν να γίνουν διαφορετικά. [...] Μάλιστα, οι λύσεις που έρχονται από τα *grassroots*, δηλαδή από χαμηλά, από εκεί που όντως υπάρχει το πρόβλημα είναι ουσιαστικές και καινοτόμες.»

Οι συνολικά είκοσι τρεις (23), προτάσεις πολιτικής που ακολουθούν αντλώντας από το πλούσιο ερευνητικό υλικό, επιδιώκουν να συμβάλλουν στον γενικότερο προβληματισμό για την μετάβαση στην οικονομία και τη δημοκρατία της φροντίδας και αρθρώνονται σε οκτώ (8) άξονες πολιτικής.

3.2. Οκτώ Άξονες Πολιτικής και Είκοσι Τρεις Προτάσεις

Άξονας Πολιτικής 1. Αναγνώριση της Φροντίδας ως Δημόσιου Αγαθού και Θεμελιώδους Κοινωνικής Λειτουργίας

Στόχος: η θεσμική αναγνώριση της φροντίδας ως συλλογικής κοινωνικής ευθύνης και βασικού πυλώνα κοινωνικής προστασίας, πέρα από την αντίληψη της φροντίδας ως ιδιωτικής ή αποκλειστικά οικογενειακής υποχρέωσης.

Πρόταση 1. Υιοθέτηση Εθνικής Στρατηγικής για τη Φροντίδα

Η πολιτεία οφείλει να αναπτύξει μια ολοκληρωμένη **Εθνική Στρατηγική για τη Φροντίδα**, η οποία θα ενοποιεί πολιτικές που σήμερα υλοποιούνται αποσπασματικά σε διαφορετικούς τομείς. Η στρατηγική αυτή θα πρέπει ενδεικτικά να συνδέει την προσχολική αγωγή και παιδική φροντίδα, τη μακροχρόνια φροντίδα ηλικιωμένων ατόμων, την υποστήριξη των ατόμων με αναπηρία, την προστασία των άτυπων φροντιστριών και φροντιστών, την υγεία και την ψυχοκοινωνική υποστήριξη καθώς και τις πολιτικές συμφιλίωσης επαγγελματικής και προσωπικής/κοινωνικής ζωής.

Η φροντίδα δηλαδή, θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως **οριζόντια δημόσια πολιτική**, με σαφείς στόχους, σταθερή χρηματοδότηση και μηχανισμούς παρακολούθησης.

Φορείς υλοποίησης: Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας, συναρμόδια υπουργεία, Περιφέρειες, Δήμοι, κοινωνικοί εταίροι και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών.

Πρόταση 2. Θεσμοθέτηση Καθολικού Συστήματος Φροντίδας Βασισμένου σε Δικαιώματα

Απαιτείται η ανάπτυξη ενός καθολικού συστήματος φροντίδας που θα διασφαλίζει πρόσβαση σε ποιοτικές υπηρεσίες για όλα τα άτομα, ανεξάρτητα από φύλο, φυλή/εθνοτική καταγωγή, ταυτότητα φύλου, σεξουαλικό προσανατολισμό, εισόδημα, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, αναπηρία, τόπο κατοικίας, κ.λπ. Το σύστημα αυτό πρέπει να βασίζεται σε τέσσερις θεμελιώδεις αρχές: α) καθολική πρόσβαση, β) οικονομική προσιτότητα, γ) ποιότητα υπηρεσιών, δ) συνέχεια της φροντίδας σε όλη τη διάρκεια ζωής.

Η μετάβαση σε ένα καθολικό σύστημα φροντίδας θα μειώσει τις κοινωνικές και έμφυλες ανισότητες, καθώς οι ανάγκες φροντίδας δεν θα εξαρτώνται κυρίως από την άμισθη εργασία των μελών της οικογένειας.

Πρόταση 3. Αναγνώριση και Μέτρηση της Συμβολής της Άμισθης Φροντίδας

Η δημόσια πολιτική οφείλει να αναγνωρίσει θεσμικά την οικονομική και κοινωνική αξία της άμισθης φροντίδας. Στο πλαίσιο αυτό απαιτούνται μεταξύ άλλων και τα εξής: η συστηματική συλλογή δεδομένων ανά φύλο για την άμισθη εργασία φροντίδας, έρευνες χρήσης χρόνου, παρακολούθηση και αξιολόγηση της πρόσβασης σε υπηρεσίες φροντίδας καθώς και ενσωμάτωση δεικτών φροντίδας στον κοινωνικό και οικονομικό σχεδιασμό.

Η παραγωγή αξιόπιστων δεδομένων αποτελεί προϋπόθεση για τεκμηριωμένες πολιτικές και αποτελεσματική αξιολόγηση των παρεμβάσεων.

Αναμενόμενος αντίκτυπος: Η αναγνώριση της φροντίδας ως δημόσιου αγαθού θα συμβάλλει στη μείωση της εξάρτησης από την άμισθη εργασία των γυναικών, στην ενίσχυση της κοινωνικής προστασίας, στην ορατότητα της εργασίας φροντίδας, στη διαμόρφωση πιο ισότιμων κοινωνικών σχέσεων και στη δημιουργία μιας βιώσιμης οικονομίας της φροντίδας.

Άξονας Πολιτικής 2. Αναδιανομή των Ευθυνών Φροντίδας και Προώθηση της Έμφυλης Ισότητας

Στόχος: η ισότιμη κατανομή των ευθυνών φροντίδας μεταξύ των φύλων, των θεσμικών φορέων και των κοινοτήτων.

Πρόταση 4. Θεσμοθέτηση Ισότιμων και Μη Μεταβιβάσιμων Γονικών και Αδειών Φροντίδας

Οι πολιτικές γονικών αδειών πρέπει να σχεδιαστούν με τρόπο που θα ενθαρρύνει την ισότιμη συμμετοχή όλων των φύλων στη φροντίδα από την αρχή της ζωής των παιδιών. Στο πλαίσιο αυτό απαιτούνται ισόχρονα δικαιώματα γονικής άδειας για όλους τους γονείς, μη μεταβιβάσιμη άδεια για κάθε γονέα, μέτρα που ενθαρρύνουν τη χρήση των αδειών από τους άνδρες/πατεράδες καθώς και προστασία από εργασιακές διακρίσεις λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων.

Οι άδειες φροντίδας δεν πρέπει να λειτουργούν ως μηχανισμός παγίωσης της αντίληψης ότι η γυναίκα αποτελεί την «κύρια φροντίστρια». Αντίθετα, θα πρέπει να αποτελούν εργαλείο ανακατανομής των ευθυνών. Ως εκ τούτου, η άδεια πατρότητας και οι γονικές άδειες πρέπει να είναι ανεξάρτητες, επαρκώς αμειβόμενες και σχεδιασμένες ώστε να επιτρέπουν την πραγματική συμμετοχή των ανδρών στη φροντίδα.

Πρόταση 5. Ενεργή Προώθηση της Συμμετοχής των Ανδρών στη Φροντίδα

Η πολιτεία οφείλει να αναπτύξει στοχευμένες πολιτικές που αμφισβητούν τη σύνδεση της φροντίδας με τη θηλυκότητα και ενισχύουν νέα πρότυπα ανδρικής συμμετοχής. Οι δράσεις ενδεικτικά μπορούν να περιλαμβάνουν εκστρατείες ενημέρωσης για την ισότιμη πατρότητα, ανάδειξη θετικών προτύπων ανδρών που φροντίζουν, παρεμβάσεις στους χώρους εργασίας για την ενθάρρυνση χρήσης αδειών από άνδρες, καθώς και εκπαίδευση σχετικά με τις έμφυλες προσδοκίες και την κατανομή της οικιακής εργασίας.

Η αλλαγή δεν αφορά μόνο την αύξηση της ποσοτικής συμμετοχής των ανδρών στη φροντίδα, αλλά τον μετασχηματισμό των κοινωνικών αντιλήψεων για το ποιος/ποια/ποιο μπορεί και πρέπει να φροντίζει.

Πρόταση 6. Ενσωμάτωση της Διάστασης του Φύλου (gender mainstreaming) σε Όλες τις Πολιτικές Φροντίδας

Όλες οι πολιτικές που σχετίζονται με τη φροντίδα πρέπει να αξιολογούνται ως προς τις επιπτώσεις τους στην ισότητα των φύλων. Η εφαρμογή εργαλείων **gender mainstreaming** πρέπει να διασφαλίζει ότι οι δημόσιες παρεμβάσεις δεν αναπαράγουν υφιστάμενες έμφυλες ή και άλλες ανισότητες. Επίσης θα πρέπει να συμβάλλουν στην αναγνώριση ποια/ποιος παρέχει και ποιος/ποια λαμβάνει φροντίδα. Παράλληλα θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη το κόστος χρόνου και εργασίας που επωμίζονται διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και να συμβάλλουν ενεργά στην αναδιανομή των ευθυνών.

Αναμενόμενος αντίκτυπος: Η δίκαιη ανακατανομή της φροντίδας αναμένεται να περιορίσει το δυσανάλογο βάρος που επωμίζονται οι γυναίκες, να ενισχύσει την οικονομική τους ανεξαρτησία, να αυξήσει τη συμμετοχή των ανδρών στην διαχείριση του νοικοκυριού και την οικογενειακή ζωή, να αμβλύνει/μειώσει τα έμφυλα στερεότυπα και να συμβάλλει στη δημιουργία ενός πιο ισότιμου κοινωνικού μοντέλου.

Άξονας Πολιτικής 3.

Ανάπτυξη Καθολικών, Προσβάσιμων και Ποιοτικών Υποδομών Φροντίδας

Στόχος: η δημιουργία ενός δημόσια υποστηριζόμενου συστήματος υπηρεσιών φροντίδας που μειώνει την εξάρτηση από την άτυπη οικογενειακή φροντίδα και εξασφαλίζει ποιοτικές υπηρεσίες σε όλα τα στάδια της ζωής. Η μετάβαση σε ένα καθολικό σύστημα φροντίδας προϋποθέτει την **απο-οικογενειοποίηση της φροντίδας (defamilisation)**, δηλαδή τη μεταφορά μέρους της ευθύνης από την οικογένεια προς το κράτος και την κοινότητα.

Πρόταση 7. Επέκταση Δημόσιων Υπηρεσιών Φροντίδας σε Όλο τον Κύκλο Ζωής

Απαιτείται η ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου δικτύου δημόσιων υπηρεσιών που θα καλύπτει τις διαφορετικές ανάγκες φροντίδας των διαφορετικών ομάδων πληθυσμού.

Για τα παιδιά: καθολική πρόσβαση σε ποιοτική προσχολική αγωγή, δωρεάν παιδικοί σταθμοί, διευρυμένο ωράριο λειτουργίας, δωρεάν εκπαιδευτικές και δημιουργικές δραστηριότητες.

Για τα ηλικιωμένα άτομα: δημόσιες υπηρεσίες μακροχρόνιας φροντίδας, κέντρα φροντίδας ηλικιωμένων στην κοινότητα και υπηρεσίες κατ' οίκον υποστήριξης.

Για άτομα με αναπηρία ή αυξημένες ανάγκες υποστήριξης: εξατομικευμένες υπηρεσίες, υποστήριξη (ημι)ανεξάρτητης διαβίωσης, προσβάσιμες κοινωνικές υποδομές.

Οι υπηρεσίες πρέπει να βασίζονται στις αρχές της καθολικότητας, της ποιότητας και της γεωγραφικής ισότητας.

Πρόταση 8. Ανάπτυξη Υπηρεσιών Υποστήριξης των Άτυπων Φροντιστριών/Φροντιστών

Τα άτομα που παρέχουν φροντίδα σε οικογενειακό πλαίσιο χρειάζονται συστηματική υποστήριξη. Στο πλαίσιο αυτό προτείνονται τα εξής: υπηρεσίες προσωρινής ανακούφισης (*respite care*), ψυχολογική και κοινωνική υποστήριξη, συμβουλευτικές υπηρεσίες, εκπαίδευση σε θέματα φροντίδας, καθώς και οικονομική ενίσχυση όπου απαιτείται.

Η υποστήριξη των φροντιστριών αποτελεί προληπτική κοινωνική πολιτική, καθώς μειώνει την εξουθένωση και προστατεύει την υγεία και την κοινωνική συμμετοχή τους.

Πρόταση 9. Δημιουργία Τοπικών Οικοσυστημάτων Φροντίδας

Η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να αποτελέσει κρίσιμο παράγοντα για τον συντονισμό υπηρεσιών και κοινοτικών δράσεων. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται η ανάπτυξη δικτύων γειτονικής φροντίδας, διαγενεακών δομών, κοινοτικών πρωτοβουλιών αλληλεγγύης, και συνεργασιών μεταξύ δήμων, κοινωνικών υπηρεσιών και οργανώσεων πολιτών.

Οι κοινοτικές λύσεις δεν αντικαθιστούν τη δημόσια ευθύνη, αλλά ενισχύουν τη συλλογική διάσταση της φροντίδας.

Αναμενόμενος αντίκτυπος: Η ενίσχυση των δημόσιων υποδομών φροντίδας θα μειώσει την εξάρτηση από την άμισθη εργασία των οικογενειών, θα βελτιώσει την

ποιότητα ζωής φροντιστριών και φροντιζόμενων, θα ενισχύσει τη συμμετοχή των γυναικών στην εργασία, θα περιορίσει κοινωνικές και γεωγραφικές ανισότητες, και θα συμβάλλει στη δημιουργία ενός βιώσιμου συστήματος κοινωνικής φροντίδας.

Άξονας Πολιτικής 4.
Προστασία των Άτυπων Φροντιστριών και Μετασχηματισμός των Συνθηκών
Εργασίας στον Τομέα της Φροντίδας

Στόχος: η διασφάλιση ότι όλα τα άτομα που παρέχουν φροντίδα, είτε στο πλαίσιο της οικογένειας, είτε ως επαγγελματίες φροντίδας, διαθέτουν επαρκή δικαιώματα, αναγνώριση, προστασία και υποστήριξη.

Πρόταση 10. Ενίσχυση των Εργασιακών Δικαιωμάτων των Άτυπων Φροντιστριών/ Φροντιστών

Η Πολιτεία οφείλει να διασφαλίσει ότι τα άτομα με ευθύνες φροντίδας μπορούν να συνδυάζουν εργασία και φροντίδα χωρίς απώλεια οικονομικής ασφάλειας ή επαγγελματικών δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό απαιτούνται τα εξής: αμειβόμενες άδειες φροντίδας, ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας διαθέσιμες σε όλα τα φύλα, προστασία από διακρίσεις λόγω οικογενειακών ή άλλων υποχρεώσεων, δυνατότητα προσωρινής μείωσης χρόνου εργασίας σε περιόδους αυξημένων αναγκών φροντίδας καθώς και ισότιμη εφαρμογή των δικαιωμάτων στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα.

Οι ευέλικτες μορφές εργασίας πρέπει να σχεδιάζονται με τρόπο που να ενισχύουν την ισότητα και όχι να μετατρέπονται σε μηχανισμό αύξησης της διπλής επιβάρυνσης των γυναικών ή των ατόμων με ευθύνες φροντίδας.

Πρόταση 11. Δημιουργία Ολοκληρωμένου Πλαισίου Υποστήριξης των Άτυπων Φροντιστριών/ Φροντιστών

Η θεσμική αναγνώριση της άτυπης φροντίδας πρέπει να συνοδεύεται από ένα συνεκτικό σύστημα κοινωνικής υποστήριξης. Το πλαίσιο αυτό πρέπει να περιλαμβάνει: ψυχολογική και συναισθηματική υποστήριξη, συμβουλευτικές υπηρεσίες, ενημέρωση για δικαιώματα και διαθέσιμες υπηρεσίες, εκπαίδευση σε θέματα παροχής φροντίδας, υπηρεσίες προσωρινής ανακούφισης (*respite care*), οικονομική υποστήριξη όπου η φροντίδα δημιουργεί σημαντική οικονομική επιβάρυνση.

Τα άτομα που παρέχουν φροντίδα πρέπει να έχουν δικαίωμα στην ανάπαυση, στην προσωπική ζωή και στη διατήρηση της κοινωνικής τους συμμετοχής.

Πρόταση 12. Αναβάθμιση των Συνθηκών Εργασίας στα Επαγγέλματα Φροντίδας

Η ποιότητα των υπηρεσιών φροντίδας εξαρτάται άμεσα από τις συνθήκες εργασίας όσων απασχολούνται στον τομέα. Γι' αυτό απαιτούνται πολιτικές που θα διασφαλίζουν αξιοπρεπείς αμοιβές, σταθερές εργασιακές σχέσεις, πλήρη κοινωνική προστασία, συνεχή επαγγελματική κατάρτιση, δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης και κοινωνική αναγνώριση των επαγγελματιών φροντίδας.

Ιδιαίτερη μέριμνα απαιτείται για εργαζόμενες που αντιμετωπίζουν πολλαπλές μορφές ανισότητας, όπως μετανάστριες εργαζόμενες σε επισφαλείς συνθήκες ή στην αδήλωτη εργασία.

Αναμενόμενος αντίκτυπος: Η βελτίωση της προστασίας των φροντιστριών θα συμβάλει στη μείωση της σωματικής και ψυχικής εξουθένωσης, στην αποτροπή αποχώρησης από την αγορά εργασίας, στην ενίσχυση της οικονομικής ασφάλειας, στη βελτίωση της ποιότητας των υπηρεσιών φροντίδας και στην αναγνώριση της φροντίδας ως κοινωνικά πολύτιμης εργασίας.

Άξονας Πολιτικής 5. Μετασχηματισμός Κοινωνικών Αντιλήψεων μέσω της Εκπαίδευσης, της Συμμετοχής και της Ευαισθητοποίησης

Στόχος: Η αποδόμηση των έμφυλων στερεοτύπων και η δημιουργία μιας κοινωνικής κουλτούρας όπου η φροντίδα θα αναγνωρίζεται ως κοινή ανθρώπινη και κοινωνική ευθύνη.

Πρόταση 13. Ενσωμάτωση της Εκπαίδευσης για τη Φροντίδα, την Ισότητα και τη Διαφορετικότητα σε Όλες τις Βαθμίδες Εκπαίδευσης

Τα σχολεία θα πρέπει να ενσωματώσουν συστηματικά θεματικές που αφορούν τη φροντίδα ως κοινωνική αξία, την ισότητα των φύλων, τις σχέσεις σεβασμού, τη συναισθηματική ανάπτυξη, τη διαφορετικότητα και τη συμπερίληψη.

Όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από φύλο, πρέπει να αποκτούν δεξιότητες και γνώσεις σχετικά με τη φροντίδα. Ο στόχος είναι η πρόληψη της αναπαραγωγής στερεοτύπων από μικρή ηλικία.

Πρόταση 14. Συστηματική Αξιοποίηση Βιωματικών και Θεατροπαιδαγωγικών Προσεγγίσεων

Η εμπειρία του έργου DISC καταδεικνύει ότι οι συμμετοχικές μέθοδοι μπορούν να λειτουργήσουν ως εργαλεία κοινωνικού μετασχηματισμού. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται η αξιοποίησή τους σε σχολικά προγράμματα, στην εκπαίδευση ενηλίκων,

στην επιμόρφωση εργαζομένων, σε δράσεις τοπικών κοινοτήτων και σε προγράμματα ευαισθητοποίησης.

Οι βιωματικές διαδικασίες δημιουργούν χώρους όπου τα άτομα μπορούν να αναστοχαστούν πάνω στους κοινωνικούς ρόλους και να φανταστούν εναλλακτικά μοντέλα φροντίδας.

Πρόταση 15. Συνεχής Επιμόρφωση Επαγγελματιών και Δημόσιων Λειτουργών

Η εφαρμογή αποτελεσματικών πολιτικών φροντίδας απαιτεί επαγγελματίες με γνώσεις σχετικά με την ισότητα των φύλων, τη διαθεματικότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις συμπεριληπτικές πρακτικές φροντίδας. Η συνεχιζόμενη επιμόρφωση πρέπει να αποτελέσει βασικό στοιχείο ανάπτυξης του ανθρώπινου δυναμικού στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης και των κοινωνικών υπηρεσιών.

Αναμενόμενος αντίκτυπος: Η εκπαίδευση και η επιμόρφωση θα συμβάλλουν στη μείωση των έμφυλων στερεοτύπων, στην αποδοχή της κοινής ευθύνης φροντίδας, στη δημιουργία νέων προτύπων (ανδρικής) συμμετοχής και στην κοινωνική αναγνώριση της φροντίδας ως συλλογικής αξίας.

Άξονας Πολιτικής 6.

Διαθεματική και Συμμετοχική Διακυβέρνηση της Φροντίδας: Από την Αποσπασματική Παρέμβαση σε ένα Ολοκληρωμένο Σύστημα Κοινωνικής Ευθύνης

Στόχος: Η δημιουργία ενός συνεκτικού, δημοκρατικού και συμπεριληπτικού μοντέλου διακυβέρνησης της φροντίδας, το οποίο θα λαμβάνει υπόψη τις διαφορετικές εμπειρίες και ανάγκες των ατόμων που παρέχουν και λαμβάνουν φροντίδα και θα βασίζεται στη συμμετοχή των ίδιων των κοινωνικών ομάδων στον σχεδιασμό των πολιτικών.

Πρόταση 16. Υιοθέτηση Διαθεματικής Προσέγγισης σε Όλες τις Πολιτικές Φροντίδας

Οι δημόσιες πολιτικές φροντίδας πρέπει να σχεδιάζονται με βάση την αναγνώριση ότι οι κοινωνικές ανισότητες λειτουργούν συνδυαστικά. Γι' αυτό απαιτείται αξιολόγηση των πολιτικών ως προς τις επιπτώσεις τους σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου και της ισότητας σε όλες τις παρεμβάσεις, ειδική μέριμνα για ομάδες που αντιμετωπίζουν πολλαπλά εμπόδια πρόσβασης και διασταυρούμενες ανισότητες, καθώς και διασφάλιση της καθολικής προσβασιμότητας των υπηρεσιών.

Η διαθεματική προσέγγιση πρέπει να αποτελέσει βασική αρχή σχεδιασμού και όχι συμπληρωματική παράμετρο.

Πρόταση 17. Θεσμοθέτηση Συμμετοχικών Μηχανισμών Σχεδιασμού και Αξιολόγησης Πολιτικών Φροντίδας

Η ανάπτυξη βιώσιμων πολιτικών φροντίδας απαιτεί τη συμμετοχή των ατόμων/ πολιτισσών και πολιτών που επηρεάζονται άμεσα από αυτές. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται η δημιουργία μόνιμων μηχανισμών διαβούλευσης με τις άτυπες φροντίστριες/ τους άτυπους φροντιστές, τα άτομα που λαμβάνουν υπηρεσίες φροντίδας, τις/τους επαγγελματίες του τομέα, τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, τις τοπικές κοινότητες, τους ερευνητικούς φορείς, κ.λπ.

Η συμμετοχή αυτή πρέπει να αφορά όχι μόνο τη φάση σχεδιασμού αλλά και την εφαρμογή και αξιολόγηση των πολιτικών. Η εμπειρία του έργου DISC δείχνει ότι οι συμμετοχικές διαδικασίες ενισχύουν τη δημοκρατική νομιμοποίηση των παρεμβάσεων και παράγουν λύσεις που ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες.

Πρόταση 18. Δημιουργία Συστήματος Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Πολιτικών Φροντίδας

Η αποτελεσματική εφαρμογή ενός νέου μοντέλου φροντίδας απαιτεί συστηματική παραγωγή δεδομένων και αξιολόγηση της προόδου. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται η δημιουργία εθνικού μηχανισμού συλλογής δεδομένων για την άμισθη και αμειβόμενη εργασία φροντίδας, η συστηματική παραγωγή στατιστικών στοιχείων ανά φύλο, η παρακολούθηση της πρόσβασης στις υπηρεσίες φροντίδας, η ανάπτυξη δεικτών αξιολόγησης της ισότητας και η τακτική δημοσιοποίηση αποτελεσμάτων.

Η ύπαρξη αξιόπιστων δεδομένων αποτελεί προϋπόθεση για τεκμηριωμένες πολιτικές αποφάσεις.

Άξονας Πολιτικής 7. Επένδυση στην Οικονομία της Φροντίδας και Ανακατανομή Δημόσιων Πόρων

Στόχος: Η μετασχηματισμός της φροντίδας σε βασικό πεδίο δημόσιας επένδυσης, κοινωνικής ανάπτυξης και οικονομικής βιωσιμότητας.

Πρόταση 19. Υιοθέτηση Εθνικής Στρατηγικής για την Οικονομία της Φροντίδας

Απαιτείται η διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εθνικής στρατηγικής που θα συνδέει την παιδική φροντίδα, την προσχολική εκπαίδευση, την μακροχρόνια φροντίδα, τις

υπηρεσίες υποστήριξης ατόμων με αναπηρία, την υποστήριξη άτυπων φροντιστών/τριών και τις πολιτικές απασχόλησης.

Η στρατηγική αυτή πρέπει να συνοδεύεται από σαφείς στόχους, χρονοδιαγράμματα εφαρμογής και μηχανισμούς αξιολόγησης.

Πρόταση 20. Αύξηση Δημόσιων Επενδύσεων στις Υπηρεσίες Φροντίδας

Η Πολιτεία οφείλει να αυξήσει τις δημόσιες επενδύσεις στην κοινωνική φροντίδα μέσω της ανάπτυξης νέων δημόσιων δομών, της ενίσχυσης υφιστάμενων υπηρεσιών, της βελτίωσης της ποιότητας και της προσβασιμότητας, της χρηματοδότησης τοπικών δικτύων φροντίδας.

Οι ευρωπαϊκοί πόροι και τα εθνικά προγράμματα ανάκαμψης πρέπει να αξιοποιούνται με προτεραιότητα για την ανάπτυξη κοινωνικών υποδομών.

Πρόταση 21. Εφαρμογή Gender Budgeting στις Πολιτικές Φροντίδας

Οι δημόσιοι προϋπολογισμοί πρέπει να αξιολογούνται ως προς την επίδρασή τους στην ισότητα των φύλων. Η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στους προϋπολογισμούς επιτρέπει την παρακολούθηση της κατανομής πόρων, την αξιολόγηση των κοινωνικών αποτελεσμάτων και την αποφυγή πολιτικών που αναπαράγουν ανισότητες.

Άξονας Πολιτικής 8.
Ευρωπαϊκή Ευθυγράμμιση και Μακροπρόθεσμη Μεταρρύθμιση του Συστήματος Φροντίδας

Στόχος: Η διασφάλιση ότι οι εθνικές πολιτικές φροντίδας ευθυγραμμίζονται με τις ευρωπαϊκές δεσμεύσεις για ισότητα, κοινωνική προστασία και δικαιώματα.

Πρόταση 22. Θέσπιση Μετρήσιμων Εθνικών Στόχων για τη Φροντίδα

Η πολιτική για τη φροντίδα πρέπει να συνοδεύεται από συγκεκριμένους ποσοτικούς στόχους σχετικά με την πρόσβαση σε υπηρεσίες παιδικής φροντίδας, τη μακροχρόνια φροντίδα, τη χρήση γονικών και φροντιστικών αδειών από άνδρες, τη μείωση του έμφυλου χάσματος φροντίδας.

Πρόταση 23. Καθολική Πρόσβαση σε Ποιοτικές και Οικονομικά Προσιτές Υπηρεσίες Φροντίδας

Οι υπηρεσίες φροντίδας πρέπει να βασίζονται στις αρχές της καθολικότητας, της ποιότητας, της οικονομικής προσιτότητας, της γεωγραφικής ισότητας και του σεβασμού της αυτονομίας των ληπτριών/ληπτών φροντίδας.

Η φροντίδα πρέπει να μετακινηθεί από ένα μοντέλο που βασίζεται κυρίως στην οικογένεια σε ένα μοντέλο κοινωνικής συνυπευθυνότητας.

Τα ευρήματα του έργου DISC και η ανάλυση του έμφυλου χάσματος φροντίδας συγκλίνουν σε ένα κεντρικό συμπέρασμα: **Η φροντίδα δεν μπορεί πλέον να αποτελεί αόρατη, ιδιωτική και κυρίως γυναικεία ευθύνη. Αποτελεί θεμελιώδη κοινωνική λειτουργία, δημόσιο αγαθό και προϋπόθεση κοινωνικής ευημερίας.**

Ένα έμφυλα μετασχηματιστικό σύστημα φροντίδας απαιτεί την αναγνώριση της αξίας της φροντίδας, την δίκαιη έμφυλη ανακατανομή, ισχυρές δημόσιες υπηρεσίες, την προστασία των φροντιστριών, την αλλαγή των στερεοτυπικών κοινωνικών αντιλήψεων καθώς και την συμμετοχική και διαφανή διακυβέρνηση.

Το κεντρικό πολιτικό αίτημα που αναδύεται από τις συμμετοχικές διαδικασίες του έργου DISC συνοψίζεται ως εξής:

«Διεκδικούμε έναν κόσμο όπου η φροντίδα μοιράζεται χωρίς φύλο, χωρίς ενοχές, ως κοινή ευθύνη και συλλογικό δικαίωμα».

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Προτάσεις Πολιτικής - Συνοπτικά

ΑΞΙΟΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (8)	ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (23)
1/ Αναγνώριση της Φροντίδας ως Δημόσιου Αγαθού και Θεμελιώδους Κοινωνικής Λειτουργίας	• Υιοθέτηση Εθνικής Στρατηγικής για τη Φροντίδα • Θεσμοθέτηση Καθολικού Συστήματος Φροντίδας βασισμένου σε δικαιώματα, με ισότιμη πρόσβαση ανεξαρτήτως φύλου, φυλής, εισοδήματος, ταυτότητας φύλου, αναπηρίας, κ.λπ. • Αναγνώριση και Μέτρηση της Συμβολής της Άμισθης Φροντίδας μέσω συλλογής δεδομένων και ερευνών χρήσης χρόνου.
2/ Αναδιανομή των Ευθυνών Φροντίδας και Προώθηση της Έμφυλης Ισότητας	• Θεσμοθέτηση Ισότιμων και Μη Μεταβιβάσιμων Γονικών και Αδειών Φροντίδας, για την ενθάρρυνση της ισότιμης συμμετοχής. • Ενεργή Προώθηση της Συμμετοχής των Ανδρών στη Φροντίδα. • Ενσωμάτωση της Διάστασης του Φύλου (gender mainstreaming) σε Όλες τις Πολιτικές Φροντίδας.
3/ Ανάπτυξη Καθολικών, Προσβάσιμων και Ποιοτικών Υποδομών Φροντίδας	• Επέκταση Δημόσιων Υπηρεσιών Φροντίδας σε Όλο τον Κύκλο Ζωής (π.χ. παιδικοί σταθμοί, δημόσιες υπηρεσίες μακροχρόνιας φροντίδας και δομές για άτομα με αναπηρία). • Ανάπτυξη Υπηρεσιών Υποστήριξης των Άτυπων Φροντιστριών/ Φροντιστών • Δημιουργία Τοπικών Οικοσυστημάτων Φροντίδας σε επίπεδο δήμων.
4/ Προστασία Άτυπων Φροντιστριών/Φροντιστών και Μετασχηματισμός των Συνθηκών Εργασίας στον Τομέα της Φροντίδας	• Ενίσχυση των Εργασιακών Δικαιωμάτων των Άτυπων Φροντιστριών/Φροντιστών (αμειβόμενες άδειες, ευέλικτες ρυθμίσεις χωρίς απώλεια εισοδήματος). • Δημιουργία Ολοκληρωμένου Πλαισίου Υποστήριξης των Άτυπων Φροντιστριών/Φροντιστών. • Αναβάθμιση των Συνθηκών Εργασίας στα Επαγγέλματα Φροντίδας (αξιοπρεπείς αμοιβές, σταθερές σχέσεις, με ειδική μέριμνα για εργαζόμενες μετανάστριες).

ΑΞΙΟΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (8)	ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (23)
5/ Μετασχηματισμός Κοινωνικών Αντιλήψεων μέσω της Εκπαίδευσης, της Συμμετοχής και της Ευαισθητοποίησης	- Ενσωμάτωση της Εκπαίδευσης για τη Φροντίδα, την Ισότητα και τη Διαφορετικότητα σε Όλες τις Βαθμίδες Εκπαίδευσης. - Συστηματική Αξιοποίηση Βιωματικών και Θεατροπαιδαγωγικών Προσεγγίσεων (για να φανταστούμε εναλλακτικά μοντέλα φροντίδας). - Συνεχής Επιμόρφωση Επαγγελματιών και Δημόσιων Λειτουργών (σε ζητήματα έμφυλης ισότητας και διαθεματικότητας).
6/ Διαθεματική και Συμμετοχική Διακυβέρνηση της Φροντίδας: Από την Αποσπασματική Παρέμβαση σε ένα Ολοκληρωμένο Σύστημα Κοινωνικής Ευθύνης	- Υιοθέτηση Διαθεματικής Προσέγγισης σε Όλες τις Πολιτικές Φροντίδας (αναγνωρίζοντας τις διασταυρούμενες ανισότητες φύλου, φυλής, σεξουαλικού προσανατολισμού κλπ.). - Θεσμοθέτηση Συμμετοχικών Μηχανισμών Σχεδιασμού και Αξιολόγησης Πολιτικών Φροντίδας (συμμετοχή φροντιστριών/-στών, οργανώσεων και κοινοτήτων). - Δημιουργία Συστήματος Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Πολιτικών Φροντίδας.
7/ Επένδυση στην Οικονομία της Φροντίδας και Ανακατανομή Δημόσιων Πόρων	- Υιοθέτηση Εθνικής Στρατηγικής για την Οικονομία της Φροντίδας. - Αύξηση Δημόσιων Επενδύσεων στις Υπηρεσίες Φροντίδας. - Εφαρμογή Gender Budgeting στις Πολιτικές Φροντίδας.
8/ Ευρωπαϊκή Ευθυγράμμιση και Μακροπρόθεσμη Μεταρρύθμιση του Συστήματος Φροντίδας	- Θέσπιση Μετρήσιμων Εθνικών Στόχων για τη Φροντίδα (για την πρόσβαση σε υπηρεσίες και τη μείωση του έμφυλου χάσματος). - Καθολική Πρόσβαση σε Ποιοτικές και Οικονομικά Προσιτές Υπηρεσίες Φροντίδας (μετακίνηση από ένα οικογενειοκρατικό μοντέλο στην κοινωνική συνυπευθυνότητα).

Ελληνόγλωσση

Βουγιούκα, Α., Σεργίδου, Κ., (2025). Έκθεση για το Έμφυλο Χάσμα της Φροντίδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα. Αθήνα: Κέντρο Διοτίμα στο πλαίσιο του έργου «DISC- Θεατροπαιδαγωγικές παρεμβάσεις για τα έμφυλα στερεότυπα και το ισότιμο μοίρασμα της φροντίδας» που υλοποιείται από το Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση και το Κέντρο Διοτίμα.

Βουγιούκα, Α., Σεργίδου, Κ., (2025). Έκθεση για τα ποιοτικά δεδομένα που αναδείχθηκαν στο πλαίσιο των εργαστηρίων σε ενήλικα άτομα, στο πλαίσιο του έργου «DISC- Θεατροπαιδαγωγικές παρεμβάσεις για τα έμφυλα στερεότυπα και το ισότιμο μοίρασμα της φροντίδας» που υλοποιείται από το Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση και το Κέντρο Διοτίμα.

Καραμεσίνη, Μ., (2025), (επιστ. επιμ.). *Το ελληνικό σύστημα φροντίδας ηλικιωμένων αντιμέτωπο με τη δημογραφική γήρανση. Οι προκλήσεις της συμπεριληπτικότητας και της ισότητας των φύλων*. Εκδόσεις Τόπος.

Κρίθαρη, Χρ., (2026) Carefull – Η Έμφυλη Διάσταση της Φροντίδας. Δεδομένα από Παραστάσεις Θεάτρου Φόρουμ. στο πλαίσιο του έργου «DISC- Θεατροπαιδαγωγικές παρεμβάσεις για τα έμφυλα στερεότυπα και το ισότιμο μοίρασμα της φροντίδας» που υλοποιείται από το Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση και το Κέντρο Διοτίμα.

Ξενόγλωσση

Boal, A. (1979). *Theatre of the oppressed*. Pluto Press.

Chambers, R. (1997). *Whose reality counts? Putting the first last*. Intermediate Technology Publications.

Cornwall, A. (2008). Unpacking 'participation': Models, meanings and practices. *Community Development Journal*, 43(3), 269-283.

Elson, D. (2017). "Recognize, Reduce, and Redistribute Unpaid Care Work: How to Close the Gender Gap", *New Labor Forum*, 26(2), pp. 52-61.

European Commission (2022). *The European Care Strategy*.

European Institute for Gender Equality (EIGE) (2021). *Gender Equality Index 2021: Health and Care*.

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum. [Ελληνική έκδοση: Φρέιρε, Π. (1977). *Η Αγωγή του Καταπιεζόμενου*. Κέδρος.]

Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599.

Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Cornell University Press.

Hesse-Biber, S. N. (2012). *Handbook of feminist research: Theory and praxis*. (2nd ed.). Sage.

Hill Collins, P. (1990). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Unwin Hyman.

ILO (2023). Mainstreaming Care Work to Combat the Effects of Climate Change. <https://www.ilo.org/publications/mainstreaming-care-work-combat-effects-climate-change>

ILO, (2022) Care at work. Investing in care leave and services for a more gender equal world of work. Laura Addati, Umberto Cattaneo and Emanuela Pozzan Geneva: International Labour Office.

ILO (2018). *Care work and care jobs for the future of decent work*. Geneva: International Labour Office. <https://www.ilo.org/publications/major-publications/care-work-and-care-jobs-future-decent-work>

Karamessini, M. (2023). From Work-life Balance Policy to the European Care Strategy: Mainstreaming Care and Gender in the EU Policy Agenda. 2023. HAL. HAL Id: hal-03993871.

Leavy, P. (2015). *Method meets art: Arts-based research practice* (2nd ed.). Guilford Press.

Maguire, P. (1987). *Doing participatory research: A feminist approach*. Center for International Education, University of Massachusetts.

Oakley, A. (1981). Interviewing women: A contradiction in terms? In H. Roberts (ed.), *Doing feminist research*. (pp. 30-61). Routledge & Kegan Paul.

OECD (2019). Unpaid Care Work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes. OECD Development Centre. https://www.oecd.org/en/publications/unpaid-care-work-the-missing-link-in-the-analysis-of-gender-gaps-in-labour-outcomes_1f3fd03f-en.html

Roberts, H., (ed.). (1981). *Doing feminist research*. Routledge and Kegan Paul.

Reason, P., & Bradbury, H. (eds.) (2008). *The Sage handbook of action research: Participative inquiry and practice* (2nd ed.). Sage.

Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. Oxford University.

Torres Santana Ailynn (2020), *Care at the Core. A Feminist Proposal*. Friedrich - Ebert- Stiftung.

Tronto, J. (2013). *Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice*. NYU Press.

Tronto, J. (1993). *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. Routledge.

UN Women (2018). Turning promises into action: Gender equality in the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN Women. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/2/gender-equality-in-the-2030-agenda-for-sustainable-development-2018>